

Militair Rechtelijk Tijdschrift

Gedrukt en uitgegeven onder auspiciën van het ministerie van Defensie

Jaargang 101

maart 2008

Aflevering

3

INHOUD

Bijdragen

Verslag NRK Conferentie Protecting Human Dignity in Armed Conflict, door mr. drs. Sanne Boswijk	65
Opleiding tot militair jurist, door dr. P.J.J. van der Kruit.....	71
Het militair reservistenpensioen, door mr. J.G.F.M. van Kessel.....	79

Bestuursrechtspraak

CRvB 26.04.2007	Als inlener tekortschiet is uitlener aansprakelijk. De staatssecretaris is ten volle aansprakelijk voor nakoming van de op hem rustende zorgplicht, ook voorzover hij de zeggenschap aan een andere autoriteit heeft overgelaten.(Naschrift G.L.C.)	87
CRvB 16.08.2007	Het vertrouwensbeginsel. Weigering vergoeding makelaarskosten bij aankoop woning in Nederland na terugkeer uit Duitsland i.v.m. leeftijdsontslag. Geen strijd met vertrouwensbeginsel. (Naschrift G.L.C.).....	94

BIJDRAGEN**Verslag NRK Conferentie Protecting Human Dignity in Armed Conflict**

door

MR. DRS. SANNE BOSWIJK

Inleiding

Op 19 oktober 2007 hield het Nederlandse Rode Kruis een conferentie over de bescherming van menselijke waardigheid gedurende gewapende conflicten. Aanleiding was het 140-jarig bestaan van het Nederlandse Rode Kruis, alsmede het 30-jarig bestaan van de eerste twee Aanvullende Protocolen bij de Verdragen van Genève. De Engelstalige conferentie vond plaats in het nieuwe Academiegebouw van het Vredespaleis te Den Haag en werd bezocht door ruim 200 deelnemers.

Na het welkomstwoord van dagvoorzitter Dr. Cees Breederveld, Algemeen Directeur van het Nederlandse Rode Kruis, werd de dag met verve ingeleid door Hare Koninklijke Hoogheid Prinses Margriet der Nederlanden. In haar rede schetste de Prinses hoe de bescherming van menselijke waardigheid tijdens gewapende conflicten door de eeuwen heen het onderwerp is geweest van regels in verschillende culturen. De bescherming van menselijke waardigheid raakt ook aan de kern van het humanitair oorlogsrecht. Zij herinnerde de deelnemers aan het ontstaan van de Rode Kruis Beweging op het slagveld bij Solferino en benadrukte de speciale band tussen het Rode Kruis en het humanitair oorlogsrecht. Hoewel er veel vooruitgang is geboekt sinds de aanvaarding van de Verdragen en de Aanvullende Protocolen, vinden ook heden ten dage nog op grote schaal schendingen plaats. De Prinses riep op om deze ontwikkelingen niet als onoplosbare problemen te beschouwen, maar om gezamenlijk de verantwoordelijkheid op ons te nemen om deze uitdagingen het hoofd te bieden. Alleen door middel van een gemeenschappelijke inspanning kan een bijdrage geleverd worden aan de bescherming van menselijke waardigheid.

Mireille Hector, Hoofd van de Afdeling Humanitair Oorlogsrecht van het Nederlandse Rode Kruis presenteerde vervolgens een korte inleiding op het programma. De conferentie bestond uit drie sessies, waarin experts uit uiteenlopende disciplines ingingen op de bescherming van menselijke waardigheid gedurende gewapende conflicten. Bij de behandeling van dit onderwerp richtte de conferentie zich nu eens niet exclusief op de juridische analyse van het humanitair oorlogsrecht, maar werd er bewust veel ruimte gecreëerd voor perspectieven uit de operationele praktijk. Daarnaast werd er aandacht besteed aan de gedragswetenschappelijke en psychologische verklaring van het gedrag van combattanten. Door een interdisciplinaire benadering van het onderwerp ontstond een breed perspectief op de kwesties die spelen bij de bescherming menselijke waardigheid gedurende gewapende conflicten, niet alleen waar het de combattant aangaat, maar ook wat betreft andere actoren, te weten politici, journalisten, humanitaire organisaties en medici. Deze benadering leverde interessante maar zeer breed geschakeerde informatie op. Een en ander werd bondig samengevat door de rapporteur van de conferentie, Dr. Fabricio Guariglia, Appeals Counsel bij het Internationaal Strafhof.

In het onderstaande volgt een beknopte weergave van de onderwerpen die door de sprekers behandeld zijn. De voordrachten, alsmede de levendige discussies die plaats hebben gevonden, zullen binnenkort in detail na te lezen zijn in een door het Nederlandse Rode Kruis uit te brengen verzamelbundel met congresbijdragen.

Sessie 1: The development of international humanitarian law and armed conflicts

Het doel van deze sessie, die voorgezeten werd door Heikelien Verrijn Stuart, was om in brede zin licht te werpen op de ontwikkelingen van het humanitair oorlogsrecht alsmede van gewapende conflicten sinds de aanname van de twee Aanvullende Protocollen van 1977.

Dr. Liesbeth Lijnzaad, juridisch adviseur bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken, nam de juridische ontwikkelingen voor haar rekening. Dr. Lijnzaad begon met een terugblik op de twee Aanvullende Protocollen uit 1977, die een vertaling waren van de zorg over een nieuw type oorlogvoering, namelijk de guerrillaoorlog, waarbij veel burgerslachtoffers werden gemaakt. De Protocollen zijn dus ontwikkeld naar aanleiding van ontwikkelingen in de manier van oorlogvoeren. Dr. Lijnzaad merkte op dat bij het creëren van nieuwe regels naar aanleiding van de actualiteit onderscheid dient te worden gemaakt tussen technische ontwikkelingen en ontwikkelingen met betrekking tot de rol van de verschillende partijen bij een conflict. In het eerste geval is het aanscherpen van de interpretatie van de bestaande regels vaak afdoende, bijvoorbeeld vanwege de voortschrijdende informatietechnologie. In het tweede geval ontstaat de vraag of het recht wellicht aangepast zou moeten worden. De Protocollen vormen een duidelijk voorbeeld van het creëren van recht naar aanleiding van een veranderende stijl en rol van de betrokken partijen. Deze bereidheid tot aanvulling van het recht is bijzonder belangrijk geweest voor het humanitair oorlogsrecht. Echter, dr. Lijnzaad wees er op dat het op dit moment ronduit riskant is om een aanpassing van het humanitair oorlogsrecht op de hedendaagse veranderende conflicten te ambiëren, omdat het openen van dat debat er toe zou kunnen leiden dat de toepasselijkheid van het humanitair oorlogsrecht op specifieke situaties *im Frage* kan geraken. Het resultaat daarvan zou kunnen zijn dat de universaliteit en de bescherming die het humanitair oorlogsrecht biedt, ingeperkt raakt. Dr. Lijnzaad concludeerde dat in plaats van het aanpassen van de instrumenten, veeleer de universele implementatie van de Protocollen nagestreefd moet worden.

Dr. Mohamad-Mahmoud Ould Mohamedou, Directeur van het *Program on Humanitarian Policy and Conflict Research* aan Harvard University, vulde de juridische blik aan met een schets van het veranderende karakter van hedendaagse gewapende conflicten. Dr. Ould Mohamedou vertrok vanuit de premisse dat het wezen van oorlog altijd hetzelfde is gebleven, maar dat het karakter van oorlogvoering op belangrijke punten is veranderd. Hij schetste hoe een traditioneel gewapend conflict naar tijd en plaats bepaald was, waarbij een duidelijk afgebakende groep actoren deelnam aan het gevecht, die daarbij gebruik maakten van traditionele kinetische wapens. Recentelijk, zo signaleerde Dr. Mohamedou, zien we een nieuwe vorm van oorlogvoering opkomen, waarbij de plaats van de gevechtshandelingen niet langer beperkt is tot één locatie, en dientengevolge het tijdsframe ook niet meer is ingekaderd. Daarnaast wordt oorlog niet noodzakelijkerwijs meer enkel tussen staten gevoerd: ook niet-statelijke actoren spelen tegenwoordig een prominente rol bij conflicten. Dr. Mohamedou wees op de gevolgen van deze verandering voor de betrokken burgerbevolking. Een kenmerk van moderne oorlogvoering is dat burgers met opzet doelwit worden gemaakt. Door deze praktische ontwikkelingen ligt in de praktijk de scheidslijn

tussen burgers en combattanten niet langer vast, terwijl dit onderscheid juist aan de kern van het humanitair oorlogsrecht raakt. Al met al signaleerde dr. Mohamedou een sterke dissonantie tussen praktijk van oorlogvoering en de inhoud van de regels van humanitair oorlogsrecht.

Generaal-majoor b.d. Patrick Cammaert, voormalig commandant van de Oostelijke Divisie van MONUC, zette in zijn betoog de praktijk van deze door de VN geleide Vredesmissie in de Democratische Republiek Congo neer. De kern van zijn betoog werd gevormd door de uitdagingen in het uitvoeren van een mandaat om burgers onder acute bedreiging (*imminent threat*) te beschermen, desnoods door middel van geweld, inclusief dodelijk geweld. In een situatie waarin robuuste *Rules of Engagement (ROE)* in dergelijke gevallen ook geweldgebruik anders dan uit zelfverdediging toestaan, blijft de vraag: wanneer is een bedreiging van de burgerbevolking als acuut te kwalificeren? In de praktijk is gebleken dat wanneer dorpen werden aangevallen door de rebellen, proactief gebruik van dodelijk geweld noodzakelijk was om de militia's te arresteren en de veiligheid van de burgers te herstellen. Ook benadrukte Cammaert het belang van samenwerking van VN troepen met mensenrechtengroeperingen, hetgeen belangrijke resultaten kan boeken voor de stabiliteit van een land. Voor het beschermen van de burgerbevolking tegen de acute dreiging van fysiek geweld is een mandaat onder Hoofdstuk VII van het VN-Handvest noodzakelijk, alsmede een robuuste set ROE's. Bovendien is cruciaal dat troepen voor uitzending al goed worden voorgelicht, niet alleen over de reikwijdte van de missie en het mandaat, maar ook over hoe om te gaan met mensenrechtenschendingen, het gebruik van geweld en, in het geval van de Democratische Republiek Congo, specifiek het gebruik van seksueel geweld. De generaal concludeerde dat VN Vredesmissies met dergelijke robuuste bevoegdheden een belangrijke bijdrage leveren aan de bescherming van burgers in landen waar deze steun hard nodig is.

Sessie 2: Combatant responsibility towards protecting human dignity

Deze sessie richtte zich op de verantwoordelijkheid van een cruciale actor in het gewapend conflict ten aanzien van de bescherming van menselijke waardigheid: de combattant. Onder voorzitterschap van dr. Seerp Ybema was de opbouw van deze sessie als volgt; een schets van het juridisch kader van de combattant werd aangevuld met beschouwingen uit de militaire en de psychologische en sociologische praktijk. Niet alleen het feitelijk opereren van de militair in het veld kwam zo aan de orde, maar ook zijn geestelijke gesteldheid en het effect daarvan op de naleving van de regels van het humanitair oorlogsrecht.

Jelena Pejic, juridisch adviseur bij het ICRC, vatte de verantwoordelijkheid van combattanten ten opzichte van burgers en *detainees* samen, hetgeen als achtergrond fungeerde voor de overige, meer praktijkgerichte, bijdragen aan sessie 2. Bij de bescherming van de waardigheid van burgers door combattanten spelen een aantal complicerende factoren. Eén daarvan is de zogenaamde *direct participation in hostilities*. Wanneer een burger direct deelneemt aan een conflict verliest hij immers zijn bescherming voor de duur van deze deelname. De definitie van directe deelneming is echter niet altijd helder, en daarmee komt de bescherming van burgers in het gedrang. Een tweede voorbeeld van een complicerende factor bij de bescherming van menselijke waardigheid door combattanten betreft *detainees*. Pejic merkte op dat, ondanks dat er duidelijke regulering bestaat in verdragen en protocollen, die deels ook zijn erkend als gewoonterecht, recentelijk de gewoonterechtelijke status van fundamentele regels met betrekking tot *detainees* betwifteld wordt. Een hieraan gerelateerd onderwerp waarover veel discussie is, niet alleen

met betrekking tot het recht maar ook aangaande de operationele praktijk, is de kwestie van *transfers*, oftewel overdracht van personen, met name overdracht van niet-statelijke actoren: wat is de juridische basis van deze overdrachten, is een proces ter plaatse te prefereren boven een overdracht en wat is het alternatief voor een (mogelijk illegale) overdracht? Ondanks deze complicerende factoren wees Pejic op het feit dat humanitair oorlogsrecht en de mensenrechtelijke regels voortdurend aan de orde worden gesteld; dit maakt duidelijk dat men zich ervan bewust is dat de bescherming van menselijke waardigheid staat of valt met de implementatie van deze regels.

Een blik op de praktijk van het gedrag van combattanten in Afghanistan werd geboden door generaal-majoor Ton van Loon, voormalig Divisiecommandant ISAF. De generaal benadrukte in zijn uiteenzetting over de missie in Afghanistan dat een dergelijke manier van oorlogvoeren specifieke dilemma's oplevert voor de combattant. Met name het vervagen van de grens tussen humanitaire, vredes- en gevechtsoperaties levert een voortdurende noodzaak tot aanpassen van het kader voor de betrokken troepen. In een strijd tegen een vijand die niet alleen militair op een lager technisch niveau opereert, maar die ook niet altijd herkenbaar is als combattant, blijkt het moeilijk om op een gepaste manier in te grijpen. Daarnaast maakt de vijand bewust de burgerbevolking het doel van gevechtsoperaties. In deze situatie is het voor de ISAF troepen moeilijk om een balans te vinden tussen de rol van combattant en de rol van opbouwer. Van Loon wees op het belang van gebruik van *small unit tactics*, waarbij zo min mogelijk op *fire power* moet worden vertrouwd, en zoveel mogelijk *collateral damage* moet worden vermeden. Daarnaast zijn inlichtingen cruciaal. Als inlichtingen niet tot een zeker resultaat leiden, dan is het altijd verstandig om niets te ondernemen maar juist te wachten.

De geestelijke gezondheid van Amerikaanse militairen tijdens Operatie Iraqi Freedom was het onderwerp van een studie van de Office of the Surgeon General, welke toegelicht werd door kolonel Castro, militair psychiater. De kolonel wees op een duidelijke relatie tussen de geestelijke gezondheid van militairen en de bereidheid om zich aan de regels van het humanitair oorlogsrecht te houden. Uit het onderzoek is gebleken dat naleving van de regels enkel af te dwingen is door goed leiderschap van met name officieren, en door *battlefield ethics* te incorporeren in de psychische begeleiding en *anger management* trainingen van individuele militairen.

In aanvulling op de presentatie van Castro, die zich voornamelijk richtte op de specifieke situatie van Amerikaanse militairen, sprak vervolgens Michele Poretti, *Research and Methodology Advisor* bij het ICRC, in meer algemene zin over de oorzaken van de oorzaken van gedrag in oorlogstijd. Poretti benadrukte de universele erkenning van humanitaire principes, maar wees tegelijkertijd op het eveneens universele karakter van schendingen van diezelfde principes. Zijn voordracht betrof de vraag naar het waarom van schendingen van humanitair oorlogsrecht, en ging in op mogelijke manieren om dit gedrag succesvol te beïnvloeden. Uit het ICRC onderzoek *The Roots of Behaviour in War* blijkt dat het geen zin heeft om de individuele combattant als zelfstandige morele actor te benaderen bij de verspreiding van humanitair oorlogsrecht, maar dat de druk op naleving van de regels uiteindelijk dient te komen van sleutelfiguren binnen de militaire commandostructuur. Poretti concludeert dat het daarom voor het ICRC van cruciaal belang is om een werkrelatie met deze commandanten aan te gaan, in plaats van alle aandacht te richten op de individuele wapendrager.

Sessie 3: Role and responsibility of other actors in protecting human dignity

Naast de combattant spelen ook andere actoren een rol bij de bescherming van menselijke waardigheid, actoren die niet (altijd) specifiek onder de regulering van het humanitair oorlogsrecht vallen. Onder leiding van Prof. Dr. Horst Fischer, onder andere verbonden aan de European Inter-University Centre for Human Rights and Democratisation (EIUC), Ruhr Universität Bochum en de Universiteit Leiden, presenteerden de vier sprekers in de derde sessie een korte introductie welke uitmondde in een aantal stellingen.

Eddo Rosenthal, voormalig NOS verslaggever voor Israël en de bezette gebieden, gaf een uiteenzetting over zijn persoonlijke ervaringen als journalist bij het verslaan van (mogelijke) schendingen van het humanitair oorlogsrecht. Aan de hand van voorbeelden stelde hij dat het onmogelijk is voor een journalist om objectief te blijven, maar dat niettemin wel altijd naar eerlijke verslaggeving gestreefd dient te worden. Moderne journalistiek is gepreoccupeerd met de snelheid van het verslag, waarbij de zorgvuldigheid van verslaggeving vaak wordt opgeofferd. Rosenthal stelde dat een organisatie als het ICRC een veel grotere rol zou moeten spelen bij de bewustmaking van verslaggevers wat schendingen zijn, en waarom het rapporteren van schendingen zo belangrijk is.

Voormalig Minister van Defensie Professor Joris Voorhoeve, lid van de Raad van State en voorzitter van de Raad van Toezicht van Oxfam Novib, belichtte in zijn uiteenzetting de rol van politici bij de bescherming van menselijke waardigheid. Hij stelde dat in het geval van gewapende conflicten de beëindiging hiervan de hoogste prioriteit dient te hebben. Dit houdt in dat deze prioriteit soms voorrang zou moeten hebben boven het brengen van rechtvaardigheid. In dienst hiervan kan het volgens Voorhoeve nodig zijn om met (criminele) opposanten te onderhandelen, en is amnestie in sommige gevallen een noodzakelijk instrument om burgers te beschermen tegen oorlog.

Ook medisch personeel speelt tijdens een missie een rol bij de bescherming van menselijke waardigheid. Surgeon Commander Rob Ross, voormalig leidinggevende van de *medical unit Afghanistan, British Armed Forces* wijdde uit over verschillende medische dilemma's die hij in zijn praktijk heeft ondervonden. Hij concludeerde dat militaire medische eenheden nooit aan de behoefte van de lokale bevolking kunnen voldoen, omdat de primaire taak ligt bij het ondersteunen van de eigen troepen. Hoewel er een morele plicht is om, waar dat militair mogelijk is, burgers van medische hulp te voorzien, heeft dit twee nadelen; de lokale bevolking raakt afhankelijk van de geboden medische hulp, en in sommige gevallen kan de geboden hulp aan burgers een bedreiging voor de missie vormen.

De rol van humanitaire organisaties werd toegelicht door Kenny Gluck, voormalig *Director of Operations* van Artsen Zonder Grenzen Nederland. Hij stelde in zijn betoog dat voor het overgrote deel van de slachtoffers van oorlogsgeweld in de eerste plaats het overleven van het geweld aan de orde is. Pas in een later stadium komt men weer toe aan de menselijke waardigheid. Humanitaire organisaties hebben weinig middelen om het aantasten van menselijke waardigheid door geweld tegen te gaan. Hun vermogen is beperkt tot het zichtbaar maken van schendingen en het bieden van noodhulp.

Rapportage

Dr. Guariglia, conferentie rapporteur, concludeerde dat een veelheid aan onderwerpen de revue gepasseerd had. Hij had gedurende de dag echter enkele terugkerende thema's

onderscheiden. Ten eerste het thema ‘verandering’, een kwestie die met name in sessie 1 uitgebreid aan de orde was gekomen. In die sessie vroegen de sprekers zich hardop af of het humanitair oorlogsrecht, naar aanleiding van veranderende manieren van oorlogsvoering niet ook toe is aan verandering. Het debat hierover speelde zich niet af in de extremen, maar richtte zich op de meer genuanceerde kwestie in hoeverre specifieke concepten van het bestaande recht gherdefinieerd zou moeten worden, zoals het concept van deelnemers aan het conflict. Guariglia concludeerde dat wij te maken hebben met een heel belangrijk rechtsgebied, en dat hij van mening was dat de toepassing ervan zeker nog verdere uitwerking, debat en interpretatie verdient.

Een tweede thema dat gedurende de dag aangeroerd werd, was de discrepantie tussen recht en realiteit, in het Duits: *Sein und Sollen*. Dit thema kwam volgens Guariglia het duidelijkst naar voren in sessie 2. In die sessie werd de juridische inleiding in de beschermingsprincipes van humanitair oorlogsrecht en de samenwerking tussen humanitair oorlogsrecht en de rechten van de mens, genuanceerd door een *reality check* door middel van de militaire en psychologische bijdragen. Hieruit was gebleken dat verspreiding van humanitair oorlogsrecht op een heel specifieke wijze uitgevoerd dient te worden, wil zij effect hebben. Dr. Guariglia wees er bovendien op dat wij voor een succesvolle verspreiding van het humanitair oorlogsrecht afhankelijk zijn van een goede samenwerking met onze partners: de politiek, de media, humanitaire organisaties en medische hulpverlening.

Een laatste thema dat Dr. Guariglia gesignaleerd had, was de terugkerende kwestie van vrede versus rechtvaardigheid, en dan meer specifiek de vraag welke van de twee de prioriteit zou moeten krijgen. Dit thema was in alle bijdragen in de derde sessie aan de orde geweest, maar in het bijzonder in de bijdragen over vredesmissies en stabilisatie operaties. Dr. Guariglia herkende deze kwestie uit de praktijk van het Internationaal Strafhof, en drukte zijn overtuiging uit dat de twee doelen tegelijkertijd nagestreefd kunnen worden, zoals dat ook nagestreefd wordt binnen het mandaat van MONUC.

De conclusie van de rapporteur was dat het humanitair oorlogsrecht een instrument is dat nog lang niet achterhaald is. Het humanitair oorlogsrecht is een middel dat op intelligente wijze ingezet dient te worden in een tijdperk waarin er nog altijd een grote noodzaak is om schendingen in de praktijk tegen te gaan.

Ter afsluiting

Gezien de hoge opkomst op 19 oktober en de geanimeerde debatten die ontstonden tijdens en na de conferentie, mag geconcludeerd worden dat de bescherming van menselijke waardigheid gedurende gewapende conflicten een onderwerp is waarvoor vanuit verschillende invalshoeken veel belangstelling bestaat. Het Nederlandse Rode Kruis is verheugd dat het door middel van deze conferentie een dialoog tussen de verschillende actoren in het veld heeft kunnen bewerkstelligen. Relevante documenten en foto's van de conferentie zijn te bekijken op www.rodekruis.nl/conference. Zoals vermeld wordt er momenteel gewerkt aan de publicatie van de *conference proceedings*, die integrale voordrachten zullen bevatten, alsook een weergave van het debat met de deelnemers. Voor informatie over de publicatie kunt u contact opnemen met mr. drs. Sanne Boswijk, via sboswijk@redcross.nl.

Opleiding tot militair jurist

door

DR. P.J.J. VAN DER KRUIT¹⁾

Inleiding

Het beroep van militair jurist is vrijwel zo oud als de krijg zelf. Cicero²⁾ en Grotius³⁾ hiielden zich reeds bezig met het recht tijdens gevechtshandelingen. Ook Nederland heeft een historie van militaire juristen. Bij de krijgsmacht bestaat een behoefte aan militaire juristen, dit is mede bepaald door artikel 82 van Protocol I⁴⁾, dat stelt dat er juridische adviseurs dienen te zijn. Het militaire juridisch taakveld richt zich met name op het ondersteunen van de commandant, maar ook op het ondersteunen van operationele planningen en training van militaire eenheden, almede de instandhouding, kortom op het gehele inzet- en gereedstellingsproces van de krijgsmacht.

In het begin van de jaren negentig is er een accentverschuiving te bemerken in de adviespraktijk van de militair jurist, analoog aan de veranderende taakstelling van de Nederlandse krijgsmacht. Ook zien we een verbreding van de aandachtsgebieden voor de militair jurist.

Aan het recht van internationale militaire samenwerking in breder verband en die deelgebieden van het internationale recht welke direct betrekking hebben op militair optreden in gewapend conflict en andere crisissituaties (oorlogsrecht, rechtsaspecten van *peace keeping* en *peace enforcement* operaties, rechtsaspecten van *rules of engagement* en dergelijke) werd in de statische verhoudingen van de koude oorlog relatief weinig aandacht besteed.

Ook de organisatie van de juridische functies binnen de krijgsmacht ondervond wijzigingen na de val van de Berlijnse muur.⁵⁾

De veranderde rol van de krijgsmacht, het veranderende militair recht en de wijzigingen in de functie van militair juridisch adviseur waren aanleiding om de opleiding tot militair jurist te herzien. De hernieuwde opleiding tot militair jurist wordt in dit artikel beschreven, nadat eerst enkele algemene zaken worden belicht zoals militair recht en opleidingen bij Defensie.

Militair recht

Een militair jurist heeft grondige kennis van het militair recht en kan dit ook toepassen. Militair recht bestrijkt de juridische grondslagen van militaire inzet, de bevoegdheden, de

¹⁾ Senior onderzoeker verbonden aan de Nederlandse Defensie Academie (NLDA). Dit artikel is op persoonlijke titel geschreven.

²⁾ Cicero, M. T., *Inter arma enim silent leges*, in: *Pro Tito Annio Milone ad iudicem oratio*, 52 BC.

³⁾ Groot, H., de, *De iure belli ac pacis*, 1625.

⁴⁾ Aanvullend Protocol bij de Verdragen van Genève van 12 augustus 1949, betreffende de bescherming van slachtoffers van internationale gewapende conflicten (Protocol I), Trb. 1978, 41.

⁵⁾ Eiting, R. M., Van HQ-AFCENT naar RHQ-AFNORTH in: *Militair Rechtelijk Tijdschrift* (themanummer), Jaargang XCII, aflevering 9, oktober 1999, p. 320. Zie verder dit themanummer over 50 jaar Militair Juridische dienst. Zie ook Kruit, P. J. J. van der, *De militair juridisch adviseur, een unieke en verantwoordelijke functie*, in: *Militair Spectator*, jaargang 174, nr. 10-2005, p. 422. Ter nuancering dient te worden opgemerkt dat officieren van de Militair Juridische Dienst tijdens het conflict in Korea van 1950-1954 reeds taken vervulden aldaar. Ook tijdens de Unifil missies in de zeventiger jaren deden militair juristen dienst ter plaatse, met name juristen van de Koninklijke Landmacht.

vigerende rechtsregimes en de interne verhoudingen. Militair recht omvat zowel nationaal als internationaal recht. Militair recht omvat dan ook aspecten van staatsrecht (gezag, taken, bevoegdheden), internationaal recht (o.a. *ius ad bellum*; *ius in bello*), (inter)nationaal strafrecht, met inbegrip van oorlogsstrafrecht (handhaving van de externe orde en discipline, inclusief bestraffing van disfunctioneel gedrag), militair tuchtrecht (handhaving van de interne orde en discipline) en bestuursrecht inclusief militair ambtenarenrecht.

Het militair recht is van toenemende betekenis als regulerings- en beleidsinstrument binnen de krijgsmacht. Dit is het gevolg van de sterk veranderde rol van de krijgsmacht in het laatste decennium waardoor verwacht wordt, dat de krijgsmacht in staat is om in een breed scala van operaties met sterk uiteenlopende doelstellingen op te treden, zowel in internationaal als in nationaal verband.

Het is vanzelfsprekend in een democratische rechtsstaat als Nederland, waarin alle overheidsoptreden gereguleerd wordt door rechtsregels, dat dit evenzeer geldt voor het optreden van de krijgsmacht. Het politieke en maatschappelijke draagvlak voor een gegeven militaire operatie of taakstelling en zelfs het aanzien van de krijgsmacht als geheel, worden mede bepaald door de mate waarin het optreden en het functioneren van de krijgsmacht gezien worden als in overeenstemming met nationale en internationale rechtsregels.⁶⁾

Opleidingen bij Defensie in het algemeen

Bij Defensie spreekt men over initiële opleidingen, bijscholingsopleidingen en omscholingsopleidingen.⁷⁾ Een militair wordt door de commandant van een operationeel commando na aanstelling in beginsel aangewezen voor het volgen van een initiële opleiding. Deze opleiding is ten minste gericht op het verkrijgen van de benodigde kennis en vaardigheid voor de eerste functie(s) waarvoor hij is bestemd. Juristen die bij de krijgsmacht binnenkomen om te worden opgeleid tot militair jurist, dienen een initiële opleiding te volgen.

Een militair kan, al dan niet op eigen aanvraag, door de commandant van een operationeel commando worden aangewezen voor het volgen van een omscholingsopleiding ter verkrijging van de benodigde kennis en vaardigheid voor de vervulling van functies binnen andere groepen van functies dan waarvoor hij tot dan toe was bestemd.

Dit geldt voor een officier⁸⁾ van welk krijgsmachtdeel dan ook die te kennen geeft dat hij een wetenschappelijke opleiding tot jurist wil volgen, ten einde als militair jurist zijn volgende functies te vervullen.

Een militair kan, al dan niet op eigen aanvraag, door het hoofd defensieonderdeel worden aangewezen voor het volgen van een bijscholingsopleiding om de benodigde kennis en vaardigheid te behouden voor de vervulling van zijn functie, dan wel te verkrijgen voor de vervulling van functies binnen de groepen van functies waarvoor hij is bestemd. Dit geldt ook voor officieren die militair jurist zijn, via bijscholing kunnen zij hun kennis op peil houden of zich verder ontwikkelen. Bijvoorbeeld de opleiding tot het brevet Militair Juridische Vorming (zie hieronder).

Opleiding tot jurist bij Defensie

Bij de Nederlandse universiteiten kan men een wetenschappelijke opleiding volgen tot jurist.

⁶⁾ Kruit, P.J.J. v. d. (red), Militair Recht, NLDA, Breda/Den Helder, 2007, p. 5.

⁷⁾ Respectievelijk artikel 13, 14 en 15 AMAR.

⁸⁾ Het is niet uitgesloten dat er ook andere militairen, bijvoorbeeld onderofficieren of manschappen de wens te kennen geven dat zij willen worden opgeleid tot militair jurist. Deze avenue wordt in dit artikel niet beschreven, omdat dit artikel zich wil focussen op de meest algemene manieren waarop men kan worden opgeleid tot militair jurist.

Bij de Universiteit van Amsterdam (UVA) bestaat het masterprogramma Militair Recht, dit is een traject binnen de master Publiekrecht, dat leidt tot een wettelijk erkend masterdiploma Publiekrecht en de titel *Master of Laws* (LLM).⁹⁾

Bij de krijgsmacht kan men worden opgeleid tot militair, waarbij de Nederlandse Defensie Academie (NLDA) de opleiding tot officier voor haar rekening neemt. Gezien de variëteit aan verschillende rechtsgebieden waarop de militair jurist dient te opereren is een opleiding in deze onontbeerlijk. Een directe opleiding tot militair jurist bestaat echter niet; hiervoor zal men twee opleidingen dienen te combineren.

Een militair kan jurist worden, terwijl een jurist kan worden opgeleid tot militair. In beide gevallen resulteert dit in een militair jurist. De toegang tot beide varianten van de opleiding tot militair jurist is dezelfde. Dit is voor de toekomstige militaire juristen de NLDA, respectievelijk in Breda of Den Helder. Voor zowel de officier die militair jurist wil worden als de jurist die militair jurist wil worden zijn dit de toegangspoorten tot een loopbaan binnen de Militair Juridische Dienst Krijgsmacht (MJDK).¹⁰⁾

Leeswijzer

Dit artikel beschrijft de wijze waarop binnen Defensie de opleiding tot militair jurist is vorm gegeven. Mede gezien het feit dat de opleiding tot militair jurist binnen Defensie vele vormen heeft gekend, vooral bepaald door het krijgsmachtdeel waarbij men diende, wordt de recente geschiedenis van de opleiding tot militair jurist bij Defensie niet beschreven. Alleen de huidige opleidingen en die voor de nabije toekomst worden uitgelicht.

Eerst worden de opleidingen bij Defensie in het algemeen beschreven. Deze zijn voornamelijk vastgelegd in het Algemeen militair ambtenarenreglement (AMAR)¹¹⁾ dat zijn oorsprong vindt in de Militaire Ambtenarenwet 1931 (MAW)¹²⁾. Vervolgens wordt de transformatie van jurist naar militair jurist beschreven, gevolgd door een uiteenzetting van het traject van militair naar militair jurist. Ook worden er nog enkele woorden gewijd aan de *éducation permanente* voor de militair jurist, waarna dit artikel wordt afgesloten met enkele concluderende opmerkingen en een blik naar de toekomst.

Eerste variant: van jurist naar militair jurist

Wie is afgestudeerd in Nederlands recht kan opteren voor een opleiding bij de NLDA, meer specifiek bij de Faculteit Militaire Wetenschappen (FMW). Deze verzorgt de wetenschappelijke opleidingen binnen de NLDA. Indien de in het Nederlandse recht afgestudeerde jurist aan alle voorwaarden voldoet wordt hij na aanstelling ingedeeld bij een van de operationele commando's, dit naar keuze van de kandidaat.

De commandant van het operationele commando wijst de kandidaat aan voor een initiële opleiding tot officier. Deze opleiding duurt twee jaar en is in verschillende fases opgedeeld. Voor de kandidaat is deze opleiding dus een postacademische opleiding. Deze wordt binnen Defensie de Postacademische Opleiding Militair Juridische Dienst Krijgsmacht (PAO- MJDK) genoemd.¹³⁾

⁹⁾ Zie hiervoor de studiegids van de UVA of de website www.studeren.uva.nl/ma-militair-recht (bezocht najaar 2007).

¹⁰⁾ Zie Aanwijzing SG A/910, over de instelling van de Militair Juridische Dienst Krijgsmacht, 28 maart 2006, vindplaat is het intranet van Defensie.

¹¹⁾ Stb. 1982, 279.

¹²⁾ Stb. 1931, 519.

¹³⁾ Zie, ook voor andere gedeelten van dit artikel, de Richtinggevende Kaders met betrekking tot de Militair Juridische Dienst Krijgsmacht, met name Hoofdstuk 5, versie 15 maart 2007. Zie ook Aanwijzing SG A/910 van 28 maart 2006, supra noot 8.

Opkomst

Eerst zal de kandidaat een militaire opleiding volgen. Voor kandidaten van de Koninklijke Landmacht (KL) en Koninklijk Luchtmacht (KLu) zal dit in Breda zijn en bestaan uit de Algemeen Luitenant Opleiding 1 (ALO 1). Kandidaten krijgen de status van cadet, net als de andere aspirant-officieren die op dat moment opkomen. In Breda worden de militaire vaardigheden aangeleerd, die zij later in hun militaire carrière nodig kunnen hebben. Deze militaire opleiding duurt een half jaar. Opkomst voor deze kandidaten is aan het begin van het academische jaar van de NLDA, eind augustus begin september.

Kandidaten die hebben gekozen voor de Koninklijke Marine (KM), dienen op te komen in Den Helder, ook bij de aanvang van het nieuwe academische jaar. Deze kandidaten beginnen dan met hun maritiem- militaire opleiding en vorming die een halfjaar duurt tezamen met de andere adelborsten die op dat moment zijn opgekomen.

Bovenstaande heeft als voordeel dat de juristen die worden geschoold tot militair jurist dezelfde introductie, primaire opleiding en vorming krijgen als collegae adelborsten of cadetten van hun opkomstjaar. De vorming van het later zo belangrijke netwerk begint reeds bij de dag van opkomst en zet zich gedurende de volgende opleidingstijd voort.

Gemeenschappelijk Officiersopleiding

De tweede fase van de opleiding bestaat uit de Gemeenschappelijke Officiers Opleiding (GOO), deze duurt ook weer een half jaar. De GOO wordt zowel in Den Helder als in Breda verzorgd, maar omdat deze in fase verschoven zijn is er voor gekozen om de kandidaten die bij de KM in Den Helder zijn opgekomen en daar hun eerste halfjaar hebben doorgebracht de GOO te laten volgen in Breda. Dit is gedaan i.v.m. de opleidingsefficiëntie en heeft als voordelen dat alle kandidaten voor militair jurist nu bij elkaar in de collegebanken zitten en dat het netwerk van de kandidaten nog meer wordt uitgebreid en de 'paarse' gedachte van de huidige krijgsmacht wordt vorm gegeven.

Ter informatie, sedert de oprichting van de NLDA in 2005 zitten adelborsten en cadetten reeds bij elkaar in de collegebanken, met name in Breda.

In de GOO zitten de juristen die worden geschoold tot militair jurist dus tezamen in de collegebanken met adelborsten en cadetten die de complete, wetenschappelijke Bachelor opleiding volgen, die vier jaar duurt.

De Faculteit Militaire Wetenschappen kent vijf opleidingen op bachelorniveau, te weten Krijgswetenschappen (KW), Militaire Bedrijfswetenschappen (MBW), Militaire Systemen en Technologie (MST), Civiele Techniek, en Communicatie, Informatie en Commandosystemen (CICS). Binnen de GOO worden de inleidingen tot de eerste drie genoemde opleidingen verzorgd, de GOO bestaat uit 30 EC's¹⁴⁾ en duurt zes maanden.¹⁵⁾

De inleidingen van deze opleidingen binnen de GOO worden omsloten door de vakken Inleiding Operaties 1 aan het begin en Inleiding Operaties 2 aan het einde. Per slot van rekening draait het binnen de krijgsmacht om het voorbereiden en uitvoeren van militaire operaties.

Inleiding Krijgswetenschappen (IKW) handelt over kennis van de toestand in de wereld, de (politieke) ontwikkelingen die gaande zijn, de verhoudingen tussen staten etc. en is onontbeerlijk bij de voorbereiding en uitvoering van militaire operaties. In het kader van

¹⁴⁾ EC is de afkorting van European Credit Transfer System; dit is een Europees systeem om academische studies met elkaar te vergelijken. Vergelijkbaar met de oude term: studiepunten. 60 EC's is een vol studiejaar.

¹⁵⁾ Zie ook www.nlda.nl, bezocht najaar 2007.

het vak IKW wordt staatsinrichting, strategie, geschiedenis en internationale betrekkingen behandeld. Omdat bij het uitvoeren van een militaire operatie de krijgsmacht gebonden is aan internationale regels, wordt er binnen dit vak ingegaan op grondslagen van het internationaal recht. Internationaal recht is dus een onderdeel van het vak Inleiding Krijgswetenschappen en wordt gedoceerd aan alle adelborsten en cadetten die de GOO volgen.

De krijgsmacht is een instrument van de politiek, maar ook een bedrijf, vandaar het vak Inleiding Bedrijfswetenschappen (IBW). Defensie produceert 'inzetbare eenheden' en 'daadwerkelijke inzet'. De productie moet, net als bij een civiel bedrijf, op een effectieve en efficiënte manier worden vormgegeven. Op personeel- en materieelgebied moeten korte- en lange termijn plannings worden gemaakt. Eenheden en operaties moeten op een adequate manier worden geleid. De eigen militaire aard van krijgsmacht brengt met zich mee dat bedrijfskundige- en leiderschapsconcepten niet zonder meer uit de civiele wereld kunnen worden overgenomen. In IBW wordt vanuit een militaire context aandacht gegeven aan de managementgebieden: externe afstemming (strategie en plannen), interne afstemming (besluitvorming en organiseren), aansturen gedrag (leidinggeven, straf- en tuchtrecht) en monitoren van gedrag (controleren en evalueren). Binnen IBW wordt dus een component nationaal recht behandeld.

Hedendaagse militaire operaties zijn ondenkbaar zonder allerlei technische hulpmiddelen, dit is de reden voor het vak Inleiding Militaire Systemen (IMS) binnen de GOO. Het scala aan technische systemen waarover een krijgsmacht kan beschikken is enorm groot. Om bij de voorbereiding van een militaire operatie te komen tot een juiste keuze van in te zetten technische middelen en om de technische capaciteiten van een mogelijke tegenstander goed in te schatten, is niet alleen kennis nodig van de mogelijkheden, beperkingen en prestaties van de eigen technische systemen maar is ook kennis nodig van de technische systemen van mogelijke tegenstanders. Daarom worden bij IMS aan de hand van een abstract model voor een militair systeem allerlei concrete militaire systemen behandeld voor gebruik op het land, in de lucht, ter zee en in de ruimte. Dit alles wordt tot leven gebracht in de collegebanken. Elke student van de GOO leert hier bijvoorbeeld hoe lang een mijnenjager op zee kan blijven, en wordt op de hoogte gebracht van de capaciteiten van rups- en wielvoertuigen, en vliegende eenheden in het operatiegebied. Ook komen de academische vaardigheden binnen de GOO aan bod.

Adelborsten en cadetten, inclusief de juristen die worden geschoold tot militair jurist krijgen dus inzicht in krijgswetenschappen, militaire bedrijfswetenschappen en inzicht in de technische systemen van de gehele krijgsmacht, ook in de relevante parameters van deze systemen.

Vervolgopleiding

De jurist die wordt geschoold tot militair jurist heeft na het eerste halfjaar van militair opleiding en vorming in respectievelijk Den Helder en Breda en de Gemeenschappelijke Officiersopleiding in Breda van ook een halfjaar, nog een jaar om verder te worden geschoold tot militair jurist. Dit resterende jaar wordt als volgt ingevuld. De kandidaten krijgen nu een vervolgopleiding die op maat voor hen wordt geschreven. Dit jaar is verdeeld in stages bij de diverse krijgsmachtdelen, het volgen van het vak Militair Leiderschap en Ethiek en het vak Militaire Operaties. Deze vakken worden gegeven bij de Faculteit Militaire Wetenschappen (FMW) van de NLDA. In totaal zijn dit 14 EC's. Vervolgens dienen de juristen in opleiding tot militair jurist ook de vakken van de Master Militair Recht bij de UVA te volgen. Dit zijn in totaal 30 EC's.

Het laatste jaar van de kandidaten bestaat dus uit een combinatie van stagelopen bij alle

krijgsmachtdelen en het vervolgen van hun theoretische opleiding in het militair recht. De opleiding in het laatste jaar vindt plaats onder leiding van hun mentor. Dit is de Universitair Hoofddocent (UHD) Militair Recht bij de Sectie Militair Recht van de FMW. Deze functionaris plant in overleg met de studenten hun laatste jaar.

Voor juristen die een opleiding tot militair jurist volgen bij de NLDA is dus gekozen voor een gedeelte gezamenlijke opleiding met reguliere adelborsten en cadetten en een gedeelte specifiek voor de individuele student. Dit heeft als voordeel dat de kandidaten hun militaire opleiding krijgen bij het krijgsmachtdeel waar zij voornamelijk zullen dienen. Daarnaast krijgen ze een 'parse' opleiding in militaire vakken, waarbij zij hun netwerk kunnen opbouwen in alle geledingen van de krijgsmacht, met verschillende opleidingsjaren. Vervolgens worden ze opgeleid in de theoretische kanten van het militair recht en doen zij ervaring op bij alle krijgsmachtdelen door middel van stages.

Dit bijzondere traject kost geen extra onderwijscapaciteit van de NLDA/FMW, terwijl er wel zeer goed opgeleide militaire juristen de krijgsmacht binnen stromen; zij zijn zowel militair opgeleid als juridisch en kennen de krijgsmacht, kortom ze zijn geëquipeerd voor hun eerste functie bij een operationeel commando, waarna zij in aanmerking kunnen komen voor hun eerste uitzending, alwaar ze hun commandant kunnen bijstaan als militair juridisch adviseur. Voor het bijhouden en uitbreiden van hun militair juridische kennis zijn zij aangewezen op de *éducation permanente*, die later in dit artikel beknopt wordt beschreven.

Tweede variant: van militair naar militair jurist

Voor de militairen, voornamelijk officieren, die op eigen initiatief of op uitnodiging van hun krijgsmachtdeel worden omgeschoold tot militair jurist geldt een ander traject. Deze categorie wordt bij voorkeur gerekruteerd uit officieren die een wetenschappelijke Bachelor opleiding tot officier hebben gevolgd. Deze opleiding duurt vier jaar en wordt afgesloten met een officieel wetenschappelijk Bachelordiploma.¹⁶⁾ Het in het bezit hebben van dit diploma betekent dat men sneller toegang heeft tot de hierboven reeds beschreven Master Militair Recht bij de UVA. Ook de Universiteit van Utrecht heeft een bacheloropleiding van de NLDA erkend als toegang tot een master op het gebied van internationaal recht.

De gekozen wetenschappelijke Bacheloropleiding, Krijgswetenschappen (KW), Militaire Bedrijfswetenschappen (MBW) of Militaire Systemen en Technologie (MST), is afhankelijk van de officiersfuncties waarvoor de kandidaat oorspronkelijk was bestemd en heeft invloed op het juridische vervolgtraject. Indien een kandidaat voor een omscholingopleiding, gedurende zijn Bacheloropleiding heeft gekozen om alle juridische vakken binnen de FMW te volgen, dan is de toegang tot een master op het gebied van rechtswetenschappen bij civiele universiteiten met een relatief kort schakeltraject te realiseren. Indien hij niet voor deze vakken heeft gekozen zal hij meer deficiënties moeten goed maken.

Binnen de GOO krijgen alle studenten zeven of acht juridische colleges, ongeveer 1 EC, op inleidingniveau. In de verdere Bacheloropleiding krijgt men, afhankelijk van de variant die men heeft gekozen, 7 EC's nationaal militair recht (MBW) of 6 EC's internationaal militair recht (KW). Indien men daarna kiest voor de Minor Militair Recht, overigens alleen toegankelijk voor studenten uit de variant KW, dan verkrijgt men vervolgens nog 26 EC's. Maximaal kan men binnen de wetenschappelijke Bacheloropleiding van vier jaar dus 34 EC's behalen met juridische vakken.

Mede afhankelijk van de behoefte aan militaire juristen, het enthousiasme en de inspan-

¹⁶⁾ De visitatie tot verkrijging van de officiële accreditatie van de wetenschappelijke Bacheloropleiding is gepland in het jaar 2008.

ninggeschiedenis van de kandidaat zal hij in eigen tijd zijn juridische opleiding dienen af te ronden of, met toestemming van zijn krijgsmachtsdeel dit gedeeltelijk binnen zijn diensttijd kunnen doen. Een combinatie van beide opties is ook mogelijk. Indien hij door zijn krijgsmachtsdeel wordt aangewezen om zijn juridische studie af te ronden dan wordt hij toegelaten tot de brevetopleiding Militair Juridische Vorming. Dit geldt voor alle officieren van alle krijgsmachtdelen. De Richtinggevende Kaders van de MJDK geven aan dat deze kandidaat zover gevorderd dient te zijn met zijn universitaire juridische opleiding dat hij nog slechts 90 EC's dient te behalen. Dit betekent dat men nog ongeveer twee jaar dient te studeren voordat de wetenschappelijke opleiding tot jurist succesvol kan worden afgesloten.

Indien een militair bij Defensie aangeeft dat hij binnen twee jaar kan afstuderen als jurist wordt hij in beschouwing genomen als kandidaat voor het volgen van de brevetopleiding Militair Juridische Vorming.

Indien de bevoegde autoriteit besluit dat een kandidaat wordt toegelaten tot de brevetopleiding Militair Juridische Vorming wordt deze militair in de gelegenheid gesteld om op een effectieve en efficiënte wijze zijn universitaire studie tot jurist af te ronden. De kandidaat kan dan worden vrijgesteld van alle diensten om zich zo volledig op zijn studie te kunnen richten. Verplicht deel van deze universitaire opleiding tot militair jurist zijn de vakken die deel uitmaken van de masteropleiding Militair Recht bij de UVA, die hierboven reeds is beschreven.

Na de opleiding van de militair tot militair jurist wordt betrokkene als officier bij een operationeel commando geplaatst als militair jurist. Dit is analoog met de hierboven beschreven situatie na de opleiding van jurist tot militair jurist.

Education Permanente

Militair juristen dienen hun kennis op zijn minst bij te houden, en daar waar nodig uit te breiden. Dit betekent dat gedurende de periode dat de militair jurist werkzaam is bij Defensie hij regelmatig zal dienen te worden bijgeschoold. Dit zijn opleidingen bestemd voor een volgende functie en het actueel houden van de kennis van de militair jurist. In dit artikel zullen we ons beperken tot de vervolgopleiding van de twee hierboven beschreven varianten tot de opleiding van militair jurist: de brevetopleiding Militair Juridische Vorming. Dit is een speciale loopbaanopleiding.

Deze brevetopleiding bestaat uit een theorie- en een praktijkgedeelte. Het theoriegedeelte bestaat uit de reeds behaalde onderdelen Nederlands recht en militair recht en uit het gedeelte militaire vorming, dat weer bestaat uit de cursus Middelbare Defensie Vorming (MDV) binnen de NLDA/IDL te Rijswijk. Deze cursus duurt dertien weken en is primair een loopbaanopleiding voor officieren van Defensie, om succesvol te kunnen functioneren in middelbare beleidsuitvoerende en beleidsvoorbereidende functies, die in toenemende mate krijgsmachtdeelovertijgend zijn, ter realisatie van de hoofdtaken van de defensieorganisatie.¹⁷⁾

Het praktijkgedeelte voor de brevetopleiding bestaat uit het vervullen van een militair juridische functie in de rang van majoor of luitenant-ter-zee der 1^e klasse.

Verder bestaan er voor de militair jurist nog vele opleidingen en cursussen, met name ook buiten Nederland, om zijn kennis en vaardigheden op peil te houden of om zich voor te bereiden op zijn volgende functie. Het valt buiten de scope van dit artikel om hier verder over uit te weiden, omdat het doel van dit artikel is om de eerste opleidingen tot militair jurist te beschrijven.

¹⁷⁾ Zie de website van de NLDA onder IDL, www.nlda.nl (bezoekt oktober 2007).

Concluderende opmerkingen

In de nabije toekomst bestaan er nog twee mogelijkheden om te worden opgeleid tot militair jurist. Ten eerste kan een universitair afgestudeerde jurist Nederlands recht in opleiding worden genomen voor het volgen van de PAO-MJDK bij de NLDA/FMW. Dit biedt vele voordelen en verstoort de onderwijsbelasting van de NLDA/FMW niet. Deze opleiding duurt twee jaar en leidt een jurist op tot een militair jurist.

Ten tweede kan een bij de NLDA/FMW opgeleid officier worden omgeschoold tot militair jurist. Indien hij minder dan twee jaar hoeft te studeren voor het verkrijgen van zijn meestertitel aan een civiele universiteit, dan kan hij worden vrijgesteld om dit diploma te verkrijgen. De opleiding van militair tot militair jurist duurt dus ook twee jaar.

Beide militaire juristen zijn na hun opleiding gelijkwaardig in hun kennis van het militaire recht en beide zijn grondig opgeleid tot militair, officier en jurist. Voor hun verdere loopbaan bij de krijgsmacht bestaan er, qua vervolgopleiding in het militaire juridische taakveld geen verschillen meer.

Ter verkrijging van het brevet Militair Juridische Vorming dient de officier in beide varianten de MDV te volgen en een functie als militair jurist te vervullen in de rang van majoor of luitenant-ter-zee der 1e klasse. We kunnen constateren dat de opleiding tot militair jurist bij Defensie twee ingangen heeft, maar dat via de uitgang slecht één soort militair jurist uittreedt, die gereed is voor zijn eerste functie binnen een operationeel commando, waarna een uitzending kan plaats vinden als militair juridisch adviseur. Het vervolg van de loopbaan als militair jurist ziet er voor iedereen het zelfde uit.

In de toekomst kan Defensie blijven beschikken over goed opgeleide militaire juristen. Deze zijn opgeleid tot jurist, militair en officier; hooguit de opleidingsvolgorde is niet eensluidend.

De militair jurist kan, gebaseerd op zijn opleiding, ervaring en inzet nog beter zijn commandant, te velde of ter zee, juridisch bijstaan. Ook de uitvoering van zijn juridische werkzaamheden op andere plaatsen dient bij te dragen aan een goede uitvoering van de taken van de krijgsmacht, waar dan ook.

Het militair reservistenpensioen

door

MR. J.G.F.M. VAN KESSEL¹⁾

1. Achtergrond.

Van oudsher kent men in het militaire pensioenrecht verschillende soorten van pensioenvoorzieningen, die deels overeenkomen met pensioenvoorzieningen voor het burgeroverheidspersoneel, zoals ouderdomspensioen, regulier nabestaandenpensioen, en deels een eigen karakter hebben. Welke pensioenvoorzieningen van toepassing zijn, hangt af van de categorie militairen waartoe een betrokkene gedurende zijn actieve periode behoorde: beroepsmilitairen, dienstplichtigen of reservisten.

Sinds de invoering van de voormalige Algemene militaire pensioenwet (AMPW) in 1966 vormde de categorie militairen die niet uitsluitend ingevolge artikel 41 van de voormalige Dienstplichtwet tot het reserve-personeel behoorden, of, anders gezegd, bereid waren om ook na de verplichtingen ingevolge de Dienstplichtwet op verzoek tot het reservepersoneel te blijven behoren, qua pensioenvoorzieningen een unieke groep. Indien op het tijdstip van ontslag aan een aantal standaardvoorwaarden inzake diensttijd en dienstverrichting was voldaan, kreeg een betrokkene uitzicht op pensioen.²⁾ Dat pensioen miste het karakter van oudedagsvoorziening, zoals dat wel het geval is bij het beroepspersoneel. Het werd gezien als een gebaar van de overheid als beloning voor de lange tijd die de reservist zich beschikbaar heeft willen stellen voor de krijgsmacht. Het was bovenal een persoonlijk recht waaraan geen nabestaandenpensioen was verbonden.

Dit reservistenpensioen wordt sinds de intrekking van de AMPW in het kader van de vernieuwing van het militaire pensioenstelsel per 1 juni 2001 (overstap op kapitaaldekking) aangeduid als reservistenpensioen “oude stijl”. Het bevat deels de vergelding van werkelijke diensttijd naar 1,75% van de pensioengrondslag en deels de vergelding van reservertijd niet in werkelijke dienst doorgebracht en wel naar 0,4% van de grondslag.

Sinds 1966 en met name vanaf 1995 zijn diverse wijzigingen ingetreden in de condities voor de reservistenpensioenen. De complexiteit van die wijzigingen is niet bevorderlijk geweest voor een volledige beeldvorming van de reservistenpensioenen. Keer op keer blijkt dan ook sprake te zijn van misverstanden en onduidelijkheden bij betrokkenen dan wel degenen die de belangen van betrokkenen behartigen. In dit artikel wordt daarom de historie van het militair reservistenpensioen qua hoofdlijnen op een rij gezet en de huidige situatie in het ABP Pensioenreglement in het licht van de wijzigingen in 1999 nader belicht. Tevens wordt stilgestaan bij de positie van de Nationale Reserve en de aanspraken bij overlijden. Met e.e.a. wordt beoogd voor geïnteresseerden en belangenbehartigers een volledig overzicht te bieden van dit bijzondere pensioen.

2. Historie.

Met het in werking treden van de Pensioenwet voor het personeel der Koninklijke marine –reserve 1923 en de Pensioenwet voor het reserve-personeel der landmacht 1923 (Stb. 355 en 356) werd het pensioenrecht voor reserve-militairen drastisch gewijzigd. In de plaats

¹⁾ Juridisch beleidsadviseur Bijzondere regelingen Defensie bij het ABP te Heerlen.

²⁾ Artikel E3 van de Algemene militaire pensioenwet (Wet van 6 oktober 1966, Stb. 445).

van de rang- en standpensioenen met een gering vast bedrag voor elk geldig dienstjaar (drempel van 20 jaren en ingangsdatum op 56-jarige leeftijd) werd een geheel nieuw berekeningssysteem voor de reservistenpensioenen ingevoerd en werden ook de voorwaarden voor rechtverkrijging ingrijpend aangepast. Zo ontstond op grond van die nieuwe wetgeving eerst recht op een diensttijdpensoen wanneer de reserve-militair bij ontslag:

- a. een werkelijke diensttijd (= al dan niet onder de wapenen doorgebracht) kon aanwijzen van ten minste 30 jaren,
- b. van die tijd ten minste 20 jaren bij het reserve-personeel had doorgebracht,
- c. ten minste gemiddeld 10 etmalen per jaar onder de wapenen was geweest.

Ten aanzien van de verzwareing van de diensttijdeis stelde de regering in de memorie van toelichting, dat dit wenselijk was, omdat een diensttijd van 20 jaren – en dat in een functie die als een nevenbetrekking is aan te merken – tot het vestigen van een recht op pensioen te kort werd geacht en voorts om te voorkomen dat dienstplichtigen die als zodanig na aanstelling tot officier overgingen naar het reserve-personeel, aan het einde van hun diensttijd, in tegenstelling tot andere dienstplichtigen, steeds aanspraak op pensioen zouden kunnen maken.³⁾

Met betrekking tot de invoering van 10 etmalen werd overwogen dat dit noodzakelijk was om te voorkomen dat pensioen zou moeten worden verleend aan een reservist, die uitsluitend tot het reserve-personeel had behoord en als zodanig nagenoeg geen tijd onder de wapenen had doorgebracht. Daarom werd in deze bepaling (artikel 9, eerste lid, onder 1^e van de Pensioenwetten 1923) een minimum tijd gesteld waarbinnen daadwerkelijk dienst moest zijn verricht.

Met ingang van 1 juli 1925 werd bij de wet van 27 juni 1925 (Stb. 274) opnieuw een verzwareing van de diensttijdeis voor het recht op pensioen ingevoerd. Met ingang van die datum werd slechts een recht op pensioen wegens langdurige dienst erkend, wanneer de reserve-militair een werkelijke dienst kon aanwijzen van 35 jaren, waarvan niet minder dan 20 jaren bij het reserve-personeel der krijgsmacht. Tevens werd de ingangsdatum van het reservistenpensioen verschoven naar 60-jarige leeftijd. Volgens de regering werd het nodig geacht de termijn, waarbinnen werkelijke dienst moest zijn verricht, te verlengen van 30 tot 35 jaren, aangezien in de geldende regeling al pensioen werd verkregen op een leeftijd, waarbij in het bijzonder in de hoofdofficiersrangen nog prijs werd gesteld op de diensten van de verlofsofficieren.⁴⁾ Handhaving van de bestaande diensttijdeis zou er toe leiden, dat juist die officieren niet meer voorhanden zouden zijn, terwijl ook pensioenen zouden moeten worden toegekend aan hen die zich voor de hoofdofficiersrangen niet hebben willen inzetten. Het wervings- en stimuleringsaspect speelde dus nadrukkelijk mede.

Hoewel voor het voldoen aan de diensttijdvoorwaarden alle militaire diensttijd mocht worden meegerekend, dus ook de tijd als dienstplichtige en beroepsmilitair, leidde de diensttijdeis van 35 jaren er toe, dat betrekkelijk weinig reserve-militairen van het pensioenrecht nog konden profiteren. Rond het jaar 1950 leidde deze te zware eis tot een nieuwe herbezinning op de voorwaarden voor het verkrijgen van een recht op reservepensioen.⁵⁾ In het algemeen werd immers van de vrijwillige diensten van reserve-officieren slechts gebruik gemaakt tot hoogstens de leeftijd van 55 jaren. Gevolg hiervan was dat men al op zeer jeugdige leeftijd bij de krijgsmacht moest zijn gekomen om aan de eis van 35 jaren werkelijke dienst te kunnen voldoen.

³⁾ Kamerstuk 1922/23 nr. 463, nr.3.

⁴⁾ Kamerstuk 1952/53 nr. 3077, nr.3.

⁵⁾ Kamerstuk 1952/53 nr. 3077, nr.3.

De regering stelde zich uiteindelijk op het standpunt, dat de reserve-officier, die zich na zijn 45^e jaar – einde dienstplicht – op verzoek van Defensie verplichtte nog een aantal jaren vrijwillig na te dienen en uit dien hoofde anders dan op grond van artikel 41 van de Dienstplichtwet tot het reservepersoneel van de krijgsmacht ging behoren, de gelegenheid moest kunnen worden geboden zich een militair pensioen te verwerven. Deze visie heeft uiteindelijk geleid tot een wijziging van de pensioenwetten van 1923 in die zin, dat onder meer de voorwaarden voor het verkrijgen van recht op reservistenpensioen werden verlaagd tot de van 1954 tot 1999 geldende normen.

3. Het reservistenpensioen tot aan moment van intrekking in 1999.

3.1. Het pensioen ingevolge artikel E3 AMPW.

Het reserve-personeel van de krijgsmacht was in de jaren na de Tweede Wereldoorlog voor wat betreft de pensioenaanspraken in drie categorieën te onderscheiden:

- a. de reserve-militair, die zich had verbonden om voor onbepaalde tijd doorlopende werkelijke dienst te verrichten (reservist-onbepaald verband),
- b. de reserve-militair, die zich had verbonden om voor bepaalde tijd doorlopende werkelijke dienst te verrichten (reservist-kort verband),
- c. de overige reserve-militairen, dus zij, die na hun eerste oefening te hebben vervuld, zo nu en dan in werkelijke dienst werden geroepen.

Voor het reservistenpensioen op grond van artikel E3 van de vroegere AMPW kwam alleen de laatstbedoelde groep aan bod.

Ter toelichting op deze categorie kan het volgende worden opgemerkt. Het merendeel van deze reserve-militairen vervulde als zodanig verplichtingen, die de Dienstplichtwet in beginsel aan iedere mannelijke Nederlander oplegde. Die verplichtingen eindigden ingevolge artikel 41 van die wet:

1^e. voor een reserve-militair beneden de rang van sergeant: op 1 oktober van het jaar, waarin hij 35 jaar wordt,

2^e. voor een reserve-militair met de rang van officier: op 1 oktober van het jaar, waarin hij 45 jaar wordt.

Bij het bereiken van dat tijdstip werden zij wegens dienstbeëindiging uit de militaire dienst ontslagen.

Aan een betrekkelijk kleine groep reserve-militairen werd echter verzocht, of zij bereid waren ook ná het tijdstip, waarop hun verplichtingen op grond van de Dienstplichtwet waren geëindigd, tot het reserve-personeel te blijven behoren. Indien zij daartoe bereid waren, sloten zij een vrijwillige verbintenis om zich voor een bepaalde periode – meestal drie jaren – ter beschikking te stellen van het reserve-personeel der krijgsmacht. Overigens kon een verzoek om tot het reservepersoneel te mogen blijven behoren, ook van de betrokkene zelf uitgaan. Duidelijk is in ieder geval, dat alleen die personen tot het sluiten van een verbintenis werden toegelaten, waarvan behoud in het belang van de krijgsmacht op prijs werd gesteld.

De AMPW bood deze vrijwillige reservist bij het bereiken van de leeftijd van 65 jaar aanspraak op een diensttijdpensioen, indien hij 28 voor pensioengeldige dienstjaren had, niet minder dan 16 jaren tot het reservepersoneel had behoord en gedurende die diensttijd bij het reservepersoneel gemiddeld 10 etmalen in het jaar in werkelijke dienst was geweest (artikel E3, eerste lid onder a).

De tijdsduur van 28 jaar is uiteraard niet willekeurig gekozen. Bij het bepalen van het aantal jaren is men uitgegaan van de algemene regel dat in het kader van de Dienstplicht-

wet de reserve-officier in dienstverhouding tot de krijgsmacht zal staan van zijn 20^e tot zijn 45^e jaar = 25 jaren. Er voorts van uitgaande dat de duur van de vrijwillige verbintenis toch tenminste drie jaren moet belopen, wil dit voor de krijgsmacht enige zin hebben, werd het stellen van een minimum tijdsduur van $25 + 3 = 28$ jaren voor pensioengeldige diensttijd alleszins redelijk geacht.

In de AMPW gold in het algemeen als voor pensioengeldige diensttijd de totale tijd, die door toepassing van hoofdstuk D werd verkregen, dus het totaal van:

- a. de militaire diensttijd in al zijn schakeringen,
- b. (op verzoek) de tijd in burgerlijke overheidsdienst of in dienst van de Nederlandse Spoorwegen doorgebracht,
- c. de dubbeltellende tijd wegens verblijf binnen de keerringen of in arctische of antarc-tische gebieden,
- d. de dubbeltellende tijd wegens deelname aan krijgsverrichtingen of verzet.

Wanneer in het eerste lid van artikel E3 over voor pensioengeldige diensttijd wordt gesproken, heeft dit begrip echter een andere betekenis dan wat daaronder in algemene zin wordt verstaan. Dit ligt ook wel voor de hand, want voor het verkrijgen van een recht op een reservistenpensioen ligt het accent uitsluitend op de duur van de militaire dienstverhou-ding. Dit betekent, dat:

1. nooit tijd in burgerlijke overheidsdienst of in dienst van de Nederlandse Spoorwegen mag worden meegerekend.
2. nooit dubbeltellende militaire diensttijd mag worden meegerekend.
3. nooit militaire diensttijd mag worden meegerekend, waarover op het moment van ontslag als reservist reeds pensioen is toegekend krachtens een andere wet dan de militaire pensioenwetten.
4. nooit tijd, doorgebracht in werkelijke dienst van het Koninklijk Nederlands Indisch leger mag worden meegerekend, indien die tijd samenloopt met tijd, die een reservist niet in werkelijke dienst heeft doorgebracht.

Bij de vaststelling van de reserve-tijd van 16 jaren moet in het oog worden gehouden, dat deze eis inhoudt dat alle reserve-tijd mag worden medegerekend, uiteraard zonder dub-beltelling. In welke hoedanigheid of bij welk krijgsmachtdeel die tijd is doorgebracht speelt bij deze eis geen rol. Heeft een reservist bijvoorbeeld voordien dienst gedaan als “reservist-onbepaald verband” of als “reservist-kort verband”, dan mag ook die tijd voor het bepalen van de 16 jaren grens worden meegeteld.

De eis van gemiddeld 10 etmalen per jaar spoort met de minimale prestatie die van de reservist wordt verlangd in de vorm van een kort daadwerkelijk dienstdoen. Voor een nader begrip van deze etmalen-eis is onder meer de Wet voor het reserve-personeel der landmacht 1905 (Stb. 177) interessant. Deze verplichtte de reserve-officier ten hoogste 20 dagen per jaar of 41 dagen aansluitend dienst te doen na zijn aanstelling tot officier gedurende een eerste periode van 2 jaren. In de volgende perioden, telkens van 3 jaren, bestond de plicht om in één van die jaren ten hoogste 27 dagen en in de andere twee jaren ten hoogste 6 dagen per jaar in werkelijke dienst te komen. Afgezien van de eerste periode bestond de maximale verplichting gemiddeld per jaar derhalve uit 13 dagen. Aangezien dit als maximum gold en in de praktijk door allerlei factoren niet werd bereikt, werd een gemiddelde van 10 etmalen redelijk geacht.

In het jaar 1954 werd met de komst van de Wet voor het reserve-personeel der krijgs-macht 1954 (Stb. 576) de verplichting om in werkelijke dienst te komen verzwaaard. De reserve-officier moest krachtens deze wet telkens in een periode van drie jaren ten hoogste 60 dagen werkelijke dienst verrichten, te verdelen over 3 perioden. Dit betekende dat het

gemiddelde op 20 dagen per jaar kwam te liggen. Ook in 1966 met de komst van de AMPW heeft een verzwaring naar een gemiddelde van 15 etmalen in de voorbereiding een rol gespeeld. Om politieke overwegingen is dit voorstel uiteindelijk niet in de wet verankerd.⁶⁾

3.2. *Het personeel van de Nationale Reserve.*

De rechtspositie van het personeel van de Natres is vastgelegd in het Besluit Nationale Reserve van 5 oktober 1948, Stb. I438. Dit besluit is ingaande 1 maart 1978 in verband met een herstructurering van de Natres gewijzigd (Koninklijk besluit van 18 januari 1978, Stb. 56). De vrijwilliger werd daarbij de keus voorgelegd om óf met ontslag te gaan óf te rekenen van die datum toe te treden tot het reserve-personeel der Koninklijke landmacht (met de bijzondere bestemming uitsluitend bij de Nationale Reserve dienst te verrichten). De verbintenis bij het reserve-personeel betekende voor een betrokkene dat de Wet voor het reserve-personeel der krijgsmacht, de Militaire Ambtenarenwet 1931 en het Reglement voor de militaire ambtenaren der KL/KLu van toepassing werden. Men kreeg daardoor de mogelijkheid om bij een eventueel geschil een beroep te doen op de ambtenarenrechter en het werd mogelijk om bij meerdaagse oefeningen een uitkering wegens loonderving te verstrekken. Op pensioengebied werd men niet langer gelijkgesteld met de dienstplichtige, die alleen bij invaliditeit met dienstverband bepaalde rechten kon doen gelden, maar ontstond ook aanspraak op reservistenpensioen ingevolge artikel E3 AMPW.

De herstructurering van de Natres is niet gepaard gegaan met een wijziging van de AMPW. De vóór 1 maart 1978 bij de Natres doorgebrachte tijd is dan ook - behoudens voor reserve-officieren, die immers als zodanig reeds behoorden tot het reservepersoneel - geen reservistentijd in de zin van die wet. Waar het om de werkelijke tijd gaat heeft dat geen gevolgen voor de toets aan de dienstitijds van 28 jaar, omdat alle werkelijke dienstitijd daarbij wordt meegenomen. Het niet als zodanig aanmerken van de vóór die datum liggende werkelijke tijd kan er wel toe leiden dat men niet aan de eis van 16 jaren dienstitijd bij het reserve-personeel voldoet. Een belangrijkere rol kan echter de niet in werkelijke dienst doorgebrachte tijd spelen. Juist het buiten beschouwing laten van die tijd (voor zover liggend vóór 1 maart 1978) zal er veelal toe leiden dat men aan beide dienstitijdeisen niet kan voldoen en dus geen recht op reservistenpensioen zal hebben. Dit aanmerken van het verrichten van werkelijke dienst bij het Natrespersoneel vóór 1 maart 1978 als dienstplichttijd is in alle procedures bij de ambtenarenrechter overeind gebleven (onder meer uitspraak Arrondissementsrechtbank te 's-Gravenhage d.d. 5 maart 1998, AWB 97/603 MPWKLA, niet gepubliceerd).

3.3. *Overgangsrecht van 6 juni 1995 i.v.m. Defensienota en Prioriteitennota.*

Gaandeweg werd duidelijk dat de krimpoperaties ingevolge de Defensienota en de Prioriteitennota voor reservisten met de contractuele verplichting om langer door te dienen een onverwachte daling van de actieve dienst betekenden tot beneden dat gemiddelde etmalenniveau.⁷⁾ Langs twee wegen werd het - vastgelegd in de ministeriële regeling van 6 juni 1995 - voor oudere reservisten, die in het reservistenbestand bleven staan (niet ontslagen i.v.m. Defensienota c.q. Prioriteitennota) redelijk geacht ondanks deze verlaging de bestaande pensioenperspectieven toch in stand te houden.⁸⁾

⁶⁾ Kamerstuk 1964/65 nr. 8199, nr. 4.

⁷⁾ Defensienota Kamerstuk 1990/91, nr. 21991, nr. 3.; Prioriteitennota Kamerstuk 1992/93 nr. 22975, nr. 2.

⁸⁾ Ministeriële regeling van 6 juni 1995, afdeling beleid en management postactieven, nr. PAV 6213/95009622.

- a. introductie van fictie van voldoen aan de etmalen-eis voor de periode van 7 maart 1991 tot het moment van de formele ontslagleeftijd (55 jaar, bij KM beneden LTZ 1: 52 jaar), mits aan elk van de volgende voorwaarden wordt voldaan:
- tenminste 28 jaar diensttijd, waarvan niet minder dan 16 jaar als reservist kunnen aanwijzen bij het bereiken van de formele ontslagleeftijd;
  - vóór 7 maart 1991 benoemd zijn in het kader van de Wet voor het reservepersoneel der krijgsmacht 1985;
  - tot aan 7 maart 1991 hebben voldaan aan de etmalenconditie;
  - per 6 juni 1995 (datum inwerkingtreding ministeriële regeling) 45 jaar of ouder zijn.
- b. introductie van fictie van voldoen aan de etmalen-eis bij latere benoeming dan 7 maart 1991 (uiterlijk 6 juni 1995) en wel tot het moment van de formele ontslagleeftijd (55 jaar, bij KM beneden LTZ 1: 52 jaar), mits aan elk van de volgende voorwaarden wordt voldaan:
- tenminste 28 jaar diensttijd, waarvan niet minder dan 16 jaar als reservist kunnen aanwijzen bij het bereiken van de formele ontslagleeftijd;
  - tot aan moment van latere benoeming hebben voldaan aan de etmalenconditie;
  - per 6 juni 1995 (datum inwerkingtreding ministeriële regeling) 45 jaar of ouder zijn.

4. De intrekking van het reservistenpensioen in 1999.

4.1. De inhoud van de wijziging.

In de in 1996 uitgebrachte Nota Reservistenbeleid is het nieuwe beleid uiteengezet met betrekking tot de personele vulling van de reservecomponent van de krijgsmacht.⁹⁾ Als uitgangspunt blijft overeind dat de taken van de krijgsmacht in beginsel zullen worden uitgevoerd met het beroepspersoneel. Het reserve-personeel heeft een taak in geval van buitengewone omstandigheden, met name in het geval van een grootschalig conflict. Daarnaast zal het mogelijk zijn dat incidenteel individuele reservisten op vrijwillige basis deelnemen aan crisisbeheersingsoperaties, ter aanvulling van beroepspersoneel.

Bij de arbeidsvoorwaarden van reservisten is als nieuw uitgangspunt neergezet dat de reservist die hetzelfde doet als de beroepsmilitair daarvoor een gelijke beloning moet krijgen. Daarmee dienen de arbeidsvoorwaarden van reservisten in principe gelijkwaardig te worden aan die van beroepsmilitairen. Als bijzonderheid gaat gelden dat de actieve reservist telkens als hij in werkelijke dienst komt een “opkomsttoeslag” bovenop zijn bezoldiging krijgt. Deze toeslag komt in de plaats van de bestaande aanspraak op het reservistenpensioen en vertegenwoordigt ongeveer dezelfde financiële waarde. Het geldende pensioen kan volgens de nieuwe inzichten niet meer als een passende vergoeding voor de inzet van de reservist worden beschouwd. In de eerste plaats dient er immers een directe vergoeding te staan tegenover de geleverde inzet, waar iedere reservist ook daadwerkelijk aanspraak op moet kunnen maken. De in artikel E3 van de AMPW opgenomen criteria kunnen ertoe leiden dat een reservist ondanks jarenlange bereidheid en activiteiten toch niet in aanmerking komt voor een diensttijdpensioen. Daarnaast wordt een diensttijdpensioen als een oneigenlijke beloning gezien voor een categorie personeel die als kenmerk heeft dat ze doorgaans niet in werkelijke dienst is.

Door de tijd ná 1 januari 1999 als reservist doorgebracht in werkelijke dienst niet meer als pensioengeldige tijd te beschouwen, werd bij de wijziging van de AMPW in 1999 – onder handhaving van de reeds bestaande aanspraken en vooruitzichten - bewerkstelligd, dat

⁹⁾ Nota Reservistenbeleid, Kamerstuk 1995/96 24400X, nr. 104.

geen nieuwe pensioenrechten meer ontstonden over de tijd ná 1 januari 1999 waarvoor de reservist een opkomsttoelage heeft genoten (wijziging van artikel D1, eerste lid, onder a, 2^e en 3^e).¹⁰⁾

4.2. *Aanvullend overgangsrecht.*

Op sterke aandrang vanuit de Tweede kamer heeft de intrekking van het reservistenpensioen in 1999 uiteindelijk geleid tot een aanvullende overgangsregeling: de ministeriële regeling 8 september 1999.¹¹⁾ Bij deze regeling is nog een derde groep aan het al geldende overgangsrecht toegevoegd, wanneer op het moment van de formele ontslagleeftijd niet aan de gestelde diensttijdeisen wordt voldaan. Als aan die eisen alsnog had kunnen worden voldaan, indien de tijd na 1 januari 1999 doorgebracht als reservist op overeenkomstige wijze had kunnen worden toegevoegd en verder aan de overige voorwaarden is voldaan, kan betrokkene zich alsnog kwalificeren voor een recht op reservistenpensioen. Voor het etmalenvereiste kan in dat geval worden volstaan met een berekening naar de dag waarop ontslag als reservist heeft plaatsgevonden.

5. *De reservist als beroepsmilitair in het ABP-pensioenreglement in 2001.*

Vanaf de wijziging van de AMPW in 1999 bouwen reservisten pensioen op voor iedere dag dat zij in werkelijke dienst zijn en bezoldiging (met inhouding van pensioenpremie c.q. pensioenbijdrageverhaal) als beroepsmilitair hebben ontvangen. Pensioentechnisch geldt in die situatie dat zij met een beroepsmilitair worden gelijkgesteld. Met de onderbrenging van de militaire pensioenen bij het ABP in 2001 is deze hoofdregel ook in het ABP-pensioenreglement vastgelegd (artikel 17.1.1, onder i : als beroepsmilitair geldt ook de gelijkgestelde militair, die op basis van het AMAR werkzaam is).¹²⁾ Bij toepassing van het reglement geldt verder dat de tijd doorgebracht als deelnemer als pensioengeldige tijd geldt. Bij tijd vóór 1 juni 2001 is op dit punt bij wijze van overgangsrecht een uitzondering gemaakt. Voor een deelnemer wordt als pensioengeldige tijd mede in aanmerking genomen de diensttijd ingevolge de oude militaire pensioenwetgeving van vóór 1 juni 2001, als die tijd in aanmerking zou zijn genomen bij pensionering op die datum vanuit de militaire pensioenvoorschriften. Dit kan bijvoorbeeld dienstplichttijd en tijd als reservist in werkelijke dienst betreffen. Wel mag dit er niet toe leiden, dat deze tijd dubbel wordt vergolden, bijvoorbeeld ook in kader van het oude reservistenpensioen.

6. *Pensioenaanspraken bij overlijden.*

Met het opbouwen van pensioengeldige tijd tijdens actieve werkelijke dienst wordt anders dan onder de vroegere situatie van het reservistenpensioen krachtens artikel E3 AMPW ook nabestaandenpensioen opgebouwd. Dit gaat echter alleen op bij daadwerkelijk overlijden tijdens actieve dienst. In wezen is de reservist in dit opzicht te vergelijken met een afroepcontractant, die alleen als deelnemer geldt in de periode gelegen tussen de aan- en afmelding. Na de afmelding is de reservist dus niet langer een deelnemer in de zin van het Pensioenreglement en wordt hij als “slaper” beschouwd. Overlijden in die periode leidt derhalve niet tot aanspraken.

Is daarentegen sprake van een overlijden tengevolge van oorzaken verband houdende

¹⁰⁾ Tweede Kamer, vergaderjaar 1997-1998, 26139, nr. 3.

¹¹⁾ Ministeriële regeling van 8 september 1999, afdeling pensioenen en sociale zekerheid, nr. P/99005610.

¹²⁾ Besluit van 18 januari 1995, Stcrt. 1995, 251.

met de uitoefening van de militaire dienst, dan geldt de beperking tot de daadwerkelijke actieve periode niet. Bepalend is in die situatie of in medische en juridische zin het overlijden is terug te voeren op de militaire dienstuitoefening. Dit kan ook b.v. een jaar na afsluiting van de reserve-status het geval zijn.

Niet alleen de toegang tot het recht op nabestaandenpensioen is in beide situaties verschillend, maar ook de berekening van het pensioen. In het eerste geval wordt het pensioen afgeleid van het ouderdompensioen, dat bij 65-jaar geacht wordt te zijn opgebouwd (5/7 van dit pensioen), in het tweede geval 5/7 van de vastgestelde berekeningsgrondslag.

7. Nabeschuwing.

Het militair reservistenpensioen blijkt inderdaad een uniek pensioen te zijn met interessante bijzonderheden, dat binnen het militaire pensioenstelsel evenwel door de intrekking in 1999 in belangrijke mate aan betekenis heeft ingeboet. Goede doorgronding van het nog geldende overgangsrecht is door de opeenstapeling van overgangsrecht niet eenvoudig. Verder is ook niet alleen de pensioensituatie op het moment van overgang naar het ABP (1 juli 2001) van belang, maar ook de situatie bij het bereiken van de 65-jarige leeftijd. Daarom verdient nadere voorlichting aan de doelgroep beslist aandacht.

BESTUURSRECHTSPRAAK**Centrale Raad van Beroep**

Meervoudige kamer

26 april 2007

05/305 MAW; LJN BA4539

Voorzitter: mr. J.C.F. Talman; *leden:* mr. J.Th. Wolleswinkel en mr. R. Kooper.

Als inlener tekortschiet is uitlener aansprakelijk.

Op 15 augustus 1995 wordt een officier van de Koninklijke Landmacht (hierna: appellant) in het kader van de European Community Monitoring Mission (ECMM) als monitor uitgezonden naar het voormalige Joegoslavië. Head of Mission (HoM) ter plaatse is een Spaanse diplomaat. Op 29 augustus 1995 reist appellant onder leiding van het HoM naar Pale. Op 30 augustus 1995 voert de NAVO luchtaanvallen uit op deze stad, waarna appellant (en de andere deelnemers aan de missie) door de plaatselijke autoriteiten 48 uur lang worden vastgehouden. Na vrijlating worden de deelnemers aan de missie op de terugweg nogmaals aangehouden en gedurende 70 uur gegijzeld. Als appellant enkele jaren later de Staatssecretaris van Defensie om erkenning verzoekt van de aansprakelijkheid voor de schade die hij tengevolge van beide gijzelingsincidenten heeft geleden, wijst de staatssecretaris dit verzoek af. De eerste rechter verklaart het tegen deze afwijzing ingestelde beroep gedeeltelijk gegrond: voor de schade, die het gevolg is van de onjuiste berichtgeving door het Ministerie van Defensie aan de echtgenote van appellant, is de staatssecretaris wel aansprakelijk. Als de staatssecretaris vervolgens, ter uitvoering van deze uitspraak, aan appellant alsnog een schadevergoeding toekent, beschouwt appellant dit punt als afgedaan. In hoger beroep stelt appellant dat het HoM jegens hem onrechtmatig heeft gehandeld door de reis naar Pale te ondernemen, hoewel hem dit vanwege de op handen zijnde luchtaanvallen uitdrukkelijk was verboden. De staatssecretaris stelt hiertegenover dat hij voor de gevolgen van het optreden van het HoM - 'wat er zij van de rechtmatigheid daarvan' - geen aansprakelijkheid draagt. Het HoM is niet ondergeschikt aan de Nederlandse autoriteiten en de staatssecretaris acht zich ook niet anderszins verantwoordelijk voor diens handelen of nalaten. Anders dan de eerste rechter onderschrijft de Centrale Raad van Beroep dit standpunt van de staatssecretaris niet. 'Een bevoegd gezag (de uitlener) dat zijn ambtenaar tewerkstelt bij een andere instantie of bedrijf (de inlener) is, ongeacht in hoeverre het zeggenschap over die ambtenaar heeft behouden, aansprakelijk indien bij de inlener de zorgplicht jegens de ambtenaar niet wordt nagekomen', aldus de Raad. Dit betekent dat de uitspraak van de eerste rechter, voorzover door appellant aangevochten, voor vernietiging in aanmerking en dat de staatssecretaris een nieuw besluit zal dienen te nemen, met inachtneming van hetgeen in de uitspraak van de Raad is overwogen.

(Zorgplicht werkgever)

UITSpraak

op het hoger beroep van:
 A., wonende te B. (hierna: appellant),
 tegen de uitspraak van de rechtbank 's-Gravenhage van 9 december 2004, 03/2400 (hierna: aangevallen uitspraak),
 in het geding tussen:

appellant
en
de Staatssecretaris van Defensie, (hierna: staatssecretaris).

I. Procesverloop

Appellant heeft hoger beroep ingesteld. De staatssecretaris heeft een verweerschrift ingediend.

Het onderzoek ter zitting heeft plaatsgevonden op 25 januari 2007. Appellant is verschenen met bijstand van mr. H.J.M.G.M. van der Meijden, advocaat te Harderwijk. De staatssecretaris heeft zich laten vertegenwoordigen door mr. M.C.J. van den Brekel, advocaat te 's Gravenhage, en door mr. R.A. van Deelen, werkzaam bij het ministerie van Defensie.

II. Overwegingen

1. Op grond van de gedingstukken en het verhandelde ter zitting gaat de Raad uit van de volgende in dit geding van belang zijnde feiten en omstandigheden.

1.1. Appellant was luitenant-kolonel der Koninklijke Landmacht. In november 1994 is hij aangewezen om deel te nemen aan de werkzaamheden van de European Community Monitoring Mission (ECMM). Op 15 augustus 1995 is hij als monitor (waarnemer) uitgezonden naar het voormalige Joegoslavië, waar een Spaanse diplomaat fungeerde als Head of Mission (HoM).

1.2. Op 29 augustus 1995 is appellant als lid van een missie onder leiding van het HoM naar Pale gereisd. Op 30 augustus 1995 heeft de NAVO luchtaanvallen op Pale uitgevoerd, waarna de missie gedurende 48 uur door de plaatselijke autoriteiten is vastgehouden. Na te zijn vrijgelaten is de missie op de terugweg nogmaals aangehouden en gedurende 70 uur gegijzeld.

1.3. Op 14 augustus 2000 heeft appellant de staatssecretaris verzocht om vergoeding van de schade die het gevolg is van hetgeen hem in het kader van zijn deelname aan de ECMM-missie is overkomen. De staatssecretaris heeft dit verzoek afgewezen bij besluit van 22 mei 2001, na bezwaar gehandhaafd bij het bestreden besluit van 7 mei 2003.

1.4. Bij de aangevallen uitspraak heeft de rechtbank het beroep gegrond verklaard, het bestreden besluit vernietigd voor zover dit de vergoeding van de schade door onjuiste berichtgeving aan de echtgenote van appellant omtrent de gebeurtenissen betreft en de staatssecretaris opgedragen een nieuw besluit te nemen. Tevens zijn bepalingen gegeven omtrent griffierecht en proceskosten.

1.5. Bij besluit van 24 maart 2006 heeft de staatssecretaris, ter uitvoering van de aangevallen uitspraak, een nieuwe beslissing op bezwaar genomen met betrekking tot de vergoeding van de schade door de onjuiste berichtgeving.

2. Appellant heeft verklaard dat de schadevergoeding voor de onjuiste berichtgeving thans geen punt van geschil meer is. In hoger beroep is alleen nog de weigering van schadevergoeding voor de andere gevolgen van de gijzelingsincidenten aan de orde.

3. Aan zijn verzoek om schadevergoeding heeft appellant in de eerste plaats ten grondslag gelegd dat zijn uitzending in het kader van de ECMM op zichzelf al onrechtmatig was. Achteraf is gebleken dat het een diplomatieke missie betrof. Deelname daaraan ging de taak van de krijgsmacht - zo deze zich destijds al uitstreekte tot de handhaving en de bevordering van de internationale rechtsorde - te buiten en kon hem dus niet worden opgedragen, aldus appellant.

3.1. Dit argument treft naar het oordeel van de Raad geen doel. Appellant heeft geen rechtsmiddelen aangewend tegen zijn aanwijzing voor het deelnemen aan de werkzaamheden van de ECMM en evenmin tegen zijn daadwerkelijke uitzending naar het voormalige Joegoslavië. De hierop betrekking hebbende besluiten zijn dan ook in rechte onaantastbaar geworden, zodat van de rechtmatigheid daarvan moet worden uitgegaan. Dat appellant wellicht een verkeerde voorstelling had van de aard van de missie, dient voor zijn eigen rekening te worden gelaten. Van misleiding door de staatssecretaris is niet gebleken.

4. Voor het overige berust het verzoek om schadevergoeding op de stelling dat het HoM jegens appellant onrechtmatig, althans onzorgvuldig, heeft gehandeld door de reis naar Pale te ondernemen hoewel dit hem door het Spaanse ministerie van Buitenlandse Zaken - Spanje was destijds belast met het voorzitterschap van de Europese Unie - vanwege de op handen zijnde luchtaanvallen uitdrukkelijk was verboden. Appellant is van mening dat hij door de handelwijze van het HoM onnodig is blootgesteld aan represailles van de zijde van de plaatselijke autoriteiten.

4.1. De staatssecretaris stelt zich op het standpunt dat hij voor de gevolgen van het optreden van het HoM wat er zij van de rechtmatigheid daarvan geen aansprakelijkheid draagt. Het HoM is niet ondergeschikt aan de Nederlandse autoriteiten en de staatssecretaris acht zich ook niet anderszins verantwoordelijk voor diens handelen of nalaten.

4.2. Anders dan de rechtbank, onderschrijft de Raad dit standpunt van de staatssecretaris niet. Daartoe is als volgt overwogen.

4.3. De Raad heeft in inmiddels vaste jurisprudentie (CRvB 22 juni 2000, LJN AB0072, TAR 2000, 112) als norm geformuleerd dat de ambtenaar - voorzover zulks niet reeds voortvloeit uit de van toepassing zijnde rechtspositionele voorschriften - recht heeft op vergoeding van de schade die hij lijdt in de uitoefening van zijn werkzaamheden, tenzij het betrokken bestuursorgaan aantoont dat het zijn verplichtingen is nagekomen de werkzaamheden van de ambtenaar op zodanige wijze in te richten alsmede voor het verrichten van die werkzaamheden zodanige maatregelen te treffen en aanwijzingen te verstrekken als redelijkerwijs nodig is om te voorkomen dat de ambtenaar in de uitoefening van zijn werkzaamheden schade lijdt, of aantoont dat de schade in belangrijke mate een gevolg is van opzet of bewuste roekeloosheid van de ambtenaar. Bij het formuleren van deze norm - veelal aangeduid als de zorgplicht van de werkgever - heeft de Raad aansluiting gezocht bij het bepaalde in artikel 7:658 van het Burgerlijk Wetboek (BW).

4.4. Bij de toepassing van artikel 7:658 BW is vaste jurisprudentie van de Hoge Raad der Nederlanden dat, wanneer een werkgever zijn werknemer tewerkstelt bij een derde ten-einde werkzaamheden ter uitvoering van diens bedrijf te verrichten en daarbij in dier voege gebruik maakt van de hulp van de derde dat hij de zorg voor de veiligheid van de werknemer geheel of gedeeltelijk aan de derde overlaat, hij voor een tekortschieten van de derde in die zorg aansprakelijk is als voor eigen tekortschieten (HR 4 oktober 2002, LJN AE4080 en NJ 2002, 557, onder verwijzing naar HR 15 juni 1990, NJ 1990, 716). Door de wetgever is bij de totstandkoming van artikel 7:658, vierde lid, van het BW bij deze jurisprudentie aangesloten (Kamerstukken II 1997 1998, 25 263, nr. 14, p. 6 7).

4.5. Naar het oordeel van de Raad heeft deze nadere uitwerking van het bepaalde in artikel 7:658 BW naar de strekking ook voor het ambtenarenrecht te gelden. Een bevoegd gezag (de uitlener) dat zijn ambtenaar tewerkstelt bij een andere instantie of bedrijf (de inlener) is, ongeacht in hoeverre het zeggenschap over die ambtenaar heeft behouden, aansprakelijk indien bij de inlener de zorgplicht jegens de ambtenaar niet wordt nagekomen.

4.6. Bij het ter beschikking stellen van appellant aan de ECMM en bij het uitzenden van

appellant naar het voormalige Joegoslavië is de staatssecretaris dus ten volle aansprakelijk gebleven voor de nakoming van de op hem als overheidswerkgever rustende zorgplicht, niet alleen voor zover hij zich deze zorgplicht en/of de zeggenschap over appellant mocht hebben voorbehouden, maar ook voor zover hij zorgplicht en zeggenschap aan de ECMM of aan enige andere autoriteit heeft overgedragen of overgelaten.

4.7. Hieraan doet niet af dat, naar de staatssecretaris heeft aangevoerd, in andere arresten betekenis is toegekend aan het optreden van door de derde aangestelde "hulppersonen" (HR 1 juli 1993, LJN ZC1027 en NJ 1993, 687, alsmede HR 9 november 2001, LJN ZC3677 en NJ 2002, 80). Met hulppersonen wordt hier bedoeld op degenen aan wie de inlener, omdat hij niet steeds zelf op de gang van zaken kan toezien, op zijn beurt de zeggenschap over en de zorgplicht voor de ingeleende werknemer overlaat. Voor schendingen van de zorgplicht door deze hulppersonen is de uitlenende werkgever evenzeer aansprakelijk als voor schendingen door de inlener zelf. Toegepast op het onderhavige geval, is dus niet van belang of het HoM zelf als inlener moest worden aangemerkt, dan wel zijn zeggenschap en zorgplicht jegens appellant ontleende aan een boven hem geplaatste als inlener aan te merken autoriteit.

4.8. Dit zo zijnde, behoeft de Raad hier niet te treden in de tussen partijen gevoerde discussies over de internationaal-rechtelijke status van de ECMM, de verhouding van de ECMM tot de Europese Unie, haar voorzitterschap of haar lidstaten, dan wel de positie van het HoM ten opzichte van deze instanties. Voor de aansprakelijkheid van de staatssecretaris uit hoofde van zijn zorgplicht als werkgever maakt dit alles geen verschil.

4.9. Evenmin kan de staatssecretaris worden gevolgd in zijn opvatting dat voor hem een risicoaansprakelijkheid wordt gevestigd indien hij voor het optreden van het HoM verantwoordelijk wordt gehouden. De hier aan de orde zijnde aansprakelijkheid jegens de ambtenaar is niet gebaseerd op risico, maar op het niet nakomen van de op de uitlener

- als werkgever - rustende zorgplicht. Dit wordt niet anders doordat de uitlener mede aansprakelijk is voor de wijze waarop de inlener, aan wie hij de zorg voor de ambtenaar heeft opgedragen of overgelaten, zich van de zorgplicht kwijt. De uitlener is verantwoordelijk voor wie hij als inlener uitkiest, zoals hij ook verantwoordelijk is voor de (gedragingen van de) leidinggevenden die hij in zijn eigen organisatie aanstelt. Dit rechtvaardigt dat een schending van de zorgplicht door de inlener (of door diens hulppersonen) aan de uitlener als een eigen schending van de zorgplicht wordt toegerekend.

4.10. Het hoger beroep slaagt. De uitspraak van de rechtbank komt, voor zover in hoger beroep aangevochten, voor vernietiging in aanmerking, evenals het bestreden besluit, voor zover door de rechtbank in stand gelaten. De staatssecretaris dient in zoverre met inachtneming van hetgeen de Raad in deze uitspraak heeft overwogen, een nieuwe beslissing op bezwaar te nemen met betrekking tot de gevraagde schadevergoeding voor de gijzelingsincidenten.

5. De Raad acht termen aanwezig om de staatssecretaris met toepassing van artikel 8:75 van de Algemene wet bestuursrecht te veroordelen tot vergoeding van een bedrag groot € 644,- aan kosten wegens aan appellant in hoger beroep verleende rechtsbijstand, alsmede tot een bedrag groot € 25,20 aan reiskosten in hoger beroep, in totaal derhalve € 669,20.

III. Beslissing

DE CENTRALE RAAD VAN BEROEP;

RECHT DOENDE:

Vernietigt de aangevallen uitspraak, voor zover aangevochten, en het besluit van 7 mei 2003, voor zover door de rechtbank in stand gelaten;

Bepaalt dat de staatssecretaris in zoverre een nieuw besluit op bezwaar neemt met inachtneming van hetgeen in deze uitspraak is overwogen;

Veroordeelt de staatssecretaris in de proceskosten van appellant in hoger beroep tot een bedrag van € 669,20, te betalen door de Staat der Nederlanden;

Bepaalt dat de Staat der Nederlanden aan appellant het door hem in hoger beroep betaalde griffierecht van € 205,- vergoedt.

NASCHRIFT

1. Het komt regelmatig voor dat militairen worden uitgezonden en worden geplaatst onder het gezag van een persoon (een vreemde militair of een burger), over wie het Ministerie van Defensie geen zeggenschap heeft. Om misverstanden te voorkomen: over deze militairen behoudt de regering wel het oppergezag, of full command. De Staatssecretaris van Defensie kan hen bijvoorbeeld terugroepen naar Nederland. Het gezag van de persoon onder wie de militair is gesteld, beperkt zich tot de uitvoering van de aan de eenheid opgedragen taken. Men spreekt in dit verband gewoonlijk van operationeel gezag.

Een militair die is uitgezonden en onder het gezag is geplaatst van een vreemde militair of van een burger, behoudt (gewoon) de rechtspositie van militair ambtenaar. Dit betekent dat de voorschriften die zijn rechtspositie bepalen, op hem van toepassing blijven, met alle rechten en plichten van dien. Zo heeft hij in geval van schade recht op schadevergoeding in alle gevallen waarin de voorschriften (en/of de jurisprudentie) in schadevergoeding voorzien. De afwijzing in de onderhavige zaak van de aansprakelijkheid door de staatssecretaris houdt in feite dan ook niet meer in dan de verklaring dat hij met het vergoeden van schade niet verder wil gaan dan de voorschriften (en/of de jurisprudentie) toestaan. Tot welke vergoedingen toepassing van (alleen al) de voorschriften kan leiden, valt te lezen in CRvB 26 mei 2005, MRT 2006, p. 52, m.nt. G.L.C. (Geen vergoeding van restschade).

2. Ook kan worden gewezen op artikel 115 AMAR. Dit artikel kent de staatssecretaris in algemene bewoordingen de bevoegdheid toe om - indien niet een plicht tot schadevergoeding bestaat - geleden schade te vergoeden op grond van billijkheid. Het artikel wordt door de staatssecretaris gezien als het sluitstuk van de rechtspositionele bepalingen, waaraan in geval van bijzondere hardheid toepassing kan worden gegeven. Toepassing van het artikel staat, aldus de Centrale Raad van Beroep, 'ter discretie van het bevoegd gezag' en kan er (ook) toe leiden dat een militair 'een vergoeding naar billijkheid ontvangt naast hetgeen hij ontleent aan rechtspositionele bepalingen betreffende de gevolgen van een dienstongeval' (CRvB 26 mei 2005, MRT 2006, p. 52, m.nt. G.L.C.).

De Raad ziet artikel 115 AMAR 'als uitdrukking van de norm dat de overheidswerkgever verplicht is zich als een goed werkgever te gedragen'. Deze norm is - wat het civiele recht betreft - neergelegd in artikel 7:611 BW.

3. Militairen kunnen - behalve aan de voorschriften die hun rechtspositie bepalen - aanspraak op schadevergoeding ook ontfangen aan de jurisprudentie van met name de Centrale Raad van Beroep. De Raad zoekt, wat de gehoudenheid van het bestuur tot het vergoeden van schade betreft, aansluiting bij het civielrechtelijke schadevergoedingsrecht. Dit betekent niet dat de Raad de bepalingen van het Burgerlijk Wetboek rechtstreeks op de militair toepast. Het betekent wel dat de Raad de normen toepast die aan deze bepalingen ten grondslag liggen.

Zo past de Raad, in geval van schade die het gevolg is van een dienstongeval, de norm toe die ten grondslag ligt aan artikel 7:658 BW. De Raad formuleert deze norm, ook in de onderhavige uitspraak, als volgt: 'Voorzover zulks niet reeds voortvloeit uit de op de ambtenaar van toepassing zijnde rechtspositionele voorschriften, heeft de ambtenaar recht

op vergoeding van de schade die hij lijdt in de uitoefening van zijn werkzaamheden, tenzij het betrokken bestuursorgaan aantoont dat het zijn verplichtingen is nagekomen de werkzaamheden van de ambtenaar op zodanige wijze in te richten, alsmede voor het verrichten van die werkzaamheden zodanige maatregelen te treffen en aanwijzingen te verstrekken, als redelijkerwijs nodig is om te voorkomen dat de ambtenaar in de uitoefening van zijn werkzaamheden schade lijdt, of aantoont dat de schade in belangrijke mate het gevolg is van opzet of bewuste roekeloosheid van de ambtenaar.'

De norm gaat uit van het beginsel dat het bestuursorgaan (de werkgever) aansprakelijk is indien de werknemer (een ambtenaar) in de uitoefening van zijn werkzaamheden schade heeft geleden. Dit is slechts anders indien het bestuursorgaan aantoont dat het niet onrechtmatig heeft gehandeld (aan zijn zorgplicht heeft voldaan), dan wel aantoont dat de schade in belangrijke mate het gevolg is van opzet of bewuste roekeloosheid van de zijde van de werknemer.

4. Indien de schade het gevolg is van een aan het bestuursorgaan toe te rekenen fout van een ondergeschikte, past de Raad de norm toe die ten grondslag ligt aan artikel 6:170 BW. De Raad formuleert deze norm - zie bijvoorbeeld CRvB 29 september 2005, TAR 2006, nr. 17 - als volgt: 'Een bestuursorgaan is gehouden tot vergoeding van de schade die een gevolg is van een als een onrechtmatige gedraging aan te merken fout van een onder zijn verantwoordelijkheid werkzame persoon, indien de kans op de fout is vergroot door de taakopdracht aan die persoon en indien het bestuursorgaan zeggenschap had over de gedragingen waarin de fout was gelegen.'

Neemt men deze formule letterlijk, dan worden in het tweede gedeelte - doordat tweemaal het woord 'indien' wordt gebruikt - naast elkaar twee gevallen genoemd. Het bestuursorgaan is aansprakelijk, zo staat er: indien de kans op de fout is vergroot door de verstrekte taakopdracht en indien het bestuursorgaan zeggenschap had over de gedragingen waarin de fout was gelegen. Onmiskenbaar is dit - zoals lezing van artikel 6:170 lid 1 BW leert - niet bedoeld. In geval van een fout van een ondergeschikte is het bestuursorgaan slechts aansprakelijk indien cumulatief aan twee voorwaarden is voldaan: de kans op de fout is vergroot door de verstrekte taakopdracht en het bestuursorgaan had zeggenschap over de gedragingen waarin de fout was gelegen.

5. In de onderhavige zaak stelde appellant de staatssecretaris aansprakelijk voor de schade die hij tengevolge van de twee gijzelingsincidenten had geleden. De staatssecretaris wees deze aansprakelijkstelling echter af: het HoM was niet ondergeschikt aan de Nederlandse autoriteiten en de staatssecretaris achtte zich evenmin anderszins verantwoordelijk voor diens handelen of nalaten. De eerste rechter (de rechtbank) kon zich in deze zienswijze vinden. Dit betekende dat (ook) naar het oordeel van de rechtbank de aan artikel 6:170 BW ontleende norm in casu niet van toepassing was. Wel zou, aldus de rechtbank, hetgeen appellant is overkomen de staatssecretaris aanleiding kunnen geven om eiser (thans: appellant) uit hoofde van artikel 115 AMAR naar billijkheid tegemoet te komen. Voor de goede orde: anders dan de aan artikel 6:170 BW ontleende norm kent artikel 115 AMAR militairen niet een recht op schadevergoeding toe. Toepassing van het artikel staat 'ter discretie van het bevoegd gezag'.

6. Of een militair in geval van uitzending wel of niet onder het gezag wordt geplaatst van een persoon over wie het Ministerie van Defensie zeggenschap heeft, hangt - gezien vanuit het standpunt van de militair - grotendeels van het toeval af. Op de inhoud van de besluiten die op dit punt worden genomen, heeft de individuele militair in de regel geen enkele invloed. Toch is het wel of niet hebben van zeggenschap over de persoon onder wiens gezag de militair is geplaatst, bepalend bij de beantwoording van de vraag in hoeverre

geleden schade voor vergoeding in aanmerking komt. Dit strookt niet met ons rechtsgevoel. Kennelijk zijn de door de Centrale Raad van Beroep in het verleden geformuleerde, aan het civiele schadevergoedingsrecht ontleende normen ontoereikend en is aanpassing van deze normen noodzakelijk. De gemachtigde van appellant verwijst in dit verband naar HR 4 oktober 2002, LJN AE4080 (NJ 2002, 557), in welk arrest zijns inziens de grondslag voor de gewenste aanpassing is gelegen. Ook de gemachtigde van de staatssecretaris noemt het arrest. Naar haar oordeel echter ziet het arrest niet op de aan de orde zijde situatie.

7. Op 26 april 2007 hakt de Centrale Raad van Beroep de knoop door. De uitspraak houdt een aanpassing in van de aan artikel 7:658 BW ontleende norm en komt geheel tegemoet aan het gevoel van onvrede dat het bestreden besluit bij velen opriep.

De Raad begint met vast te stellen dat ‘het bij de toepassing van artikel 7:658 BW vaste jurisprudentie is van de Hoge Raad der Nederlanden dat, wanneer een werkgever zijn werknemer tewerkstelt bij een derde teneinde werkzaamheden ter uitvoering van diens bedrijf te verrichten en daarbij in dier voege gebruik maakt van de hulp van de derde dat hij de zorg voor de veiligheid van de werknemer geheel of gedeeltelijk aan de derde overlaat, hij voor een tekortschieten van de derde in die zorg aansprakelijk is als voor eigen tekortschieten’. Vervolgens overweegt de Raad dat deze nadere uitwerking van artikel 7:658 BW naar de strekking ook voor het ambtenarenrecht dient te gelden’. ‘Een bevoegd gezag (de uitlener) dat zijn ambtenaar tewerkstelt bij een andere instantie of bedrijf (de inlener) is, ongeacht in hoeverre het zeggenschap over die ambtenaar heeft behouden, aansprakelijk indien bij de inlener de zorgplicht jegens de ambtenaar niet wordt nagekomen’, aldus de Raad. Dit geldt ook indien de inlener - omdat hij niet steeds zelf op de gang van zaken kan toezien - de zorgplicht voor de ingeleende werknemer op zijn beurt overlaat aan een hulp-persoon. ‘Voor schendingen van de zorgplicht door deze hulppersonen is de uitlenende werkgever evenzeer aansprakelijk als voor schendingen door de inlener zelf.’

8. De hiervóór in punt 3 en 4 geformuleerde normen zien op schuldaansprakelijkheid; en niet op risicoaansprakelijkheid. Naar het oordeel van de Raad is voor een stelsel van risicoaansprakelijkheid geen grondslag te vinden in de geschiedenis van de totstandkoming van de ambtenaren geldende rechtspositievoorschriften. Zie hieromtrent CRvB 26 mei 2005, MRT 2006, p. 52, m.nt. G.L.C. (Geen vergoeding van restschade). Ook in de onderhavige zaak is de aan de orde zijnde aansprakelijkheid gebaseerd op schuldaansprakelijkheid, aldus de Raad. ‘De uitlener is verantwoordelijk voor wie hij als inlener uitkiest, zoals hij ook verantwoordelijk is voor de (gedragingen van de) leidinggevendenden die hij in zijn eigen organisatie aanstelt.’

G.L.C.

Centrale Raad van Beroep

16 augustus 2007

06/2080 MAW

LJN: BB2379

Voorzitter: J.C.F. Talman; *leden:* G.L.M.J. Stevens en J.Th. Wolleswinkel.

Het vertrouwensbeginsel.

De aanvraag van een beroepsmilitair om vergoeding van de door hem betaalde makelaarskosten bij de aankoop van een woning in Nederland na terugkeer uit Duitsland wegens leeftijdsontslag wordt door de commandant afgewezen. De eerste rechter verklaart het beroep tegen dit (na bezwaar gehandhaafde) besluit ongegrond. Deze uitspraak wordt door de Centrale Raad van Beroep bevestigd. In artikel 10 van het Verplaatsingskostenbesluit militairen (VKBM) is alleen de mogelijkheid van een tegemoetkoming in de kosten ter verwerving van een huurwoning genoemd. Naar het oordeel van de Raad gaat een beroep op de voorlichtingsbrochure "Terugwijzer, Terug naar Nederland" - waarin inderdaad wordt gesproken over makelaarskosten ook bij de aanschaf van een koopwoning - niet op. Evenmin zijn bijzondere omstandigheden aangevoerd, op grond waarvan de commandant met toepassing van artikel 28 VKBM tot inwilliging van de aanvraag had moeten besluiten.

(Artikel 10 en 28 VKBM; vertrouwensbeginsel)

UITSpraak

op het hoger beroep van: A. (hierna: appellant) tegen de uitspraak van de rechtbank 's-Gravenhage van 7 maart 2006, 05/6644 (hierna: aangevallen uitspraak)

in het geding tussen appellant en de Commandant Landstrijdkrachten, als rechtsopvolger van de Bevelhebber der Landstrijdkrachten (hierna: commandant)

I. Procesverloop

Namens appellant is hoger beroep ingesteld.

De commandant heeft een verweerschrift ingediend.

Het onderzoek ter zitting heeft plaatsgevonden op 5 juli 2007. Appellant is daar verschenen, bijgestaan door mr. J.P. Arts, werkzaam bij de ACOM. De commandant heeft zich laten vertegenwoordigen door mr. T.A. Groenewoud, werkzaam bij het ministerie van Defensie.

II. Overwegingen

1. Waar hierna gesproken wordt van commandant wordt daaronder in voorkomend geval (mede) verstaan de Bevelhebber der Landstrijdkrachten.

2.1. Voor een meer uitgebreide weergave van de in dit geding van belang zijnde feiten en omstandigheden wordt verwezen naar de aangevallen uitspraak. De Raad volstaat hier met het volgende.

2.2. Bij besluit van 5 december 2003, zoals na daartegen gemaakt bezwaar gehandhaafd bij het bestreden besluit van 12 augustus 2005, heeft de commandant afwijzend beslist op de aanvraag van appellant om vergoeding van de door hem betaalde makelaarscourtage voor de aankoop van een woning in Nederland in verband met zijn terugkeer uit Seedorf (Duitsland) na, op zijn verzoek verleend, vervroegd functioneel leeftijdsontslag als beroepsmilitair. Hiertoe is overwogen - kort samengevat - dat artikel 10 van het Verplaat-

singskostenbesluit militairen (VKBM), in dit geval naar analogie van toepassing geacht, slechts de mogelijkheid biedt voor vergoeding van bemiddelingskosten voor het verwerven van een huurwoning, en dat aan een andersluidende, overigens niet consistente, vermelding in een voorlichtingsbrochure (“Terugwijzer, Terug naar Nederland”) geen rechten kunnen worden ontleend, zoals op de brochure bovendien uitdrukkelijk is vermeld. Onder deze omstandigheden is ook geen aanleiding gezien om toepassing te geven aan de in artikel 28 van het VKBM vervatte anti-hardheidsbepaling.

3. De rechtbank heeft zich blijkens de aangevallen uitspraak met het bestreden besluit kunnen verenigen.

4. In hoger beroep heeft appellant volhard in zijn grief dat de commandant, gezien de op pagina 4 van de Terugwijzer uitdrukkelijk opgenomen vermelding dat de makelaarscourtage voor zowel een huurwoning als voor een koopwoning vergoed kan worden, heeft gehandeld in strijd met het algemeen beginsel van behoorlijk bestuur dat eist dat gerechtvaardigde verwachtingen worden gehonoreerd.

5. De Raad overweegt naar aanleiding van hetgeen partijen in hoger beroep hebben aangevoerd als volgt.

6.1. In aanmerking genomen dat het VKBM naar de letter niet ziet op (de gevolgen van) een op eigen verzoek verleend vervroegd leeftijdsontslag, acht de Raad de keuze van de commandant om hier artikel 10 - zijnde het artikel dat de meeste mogelijkheden tot het verstrekken van tegemoetkomingen biedt - naar analogie van toepassing te achten niet onjuist of onredelijk.

6.2. In genoemd artikel 10 van het VKBM is met zoveel woorden alleen, onder e, de mogelijkheid van een tegemoetkoming in de bemiddelingskosten ter verwerving van een huurwoning genoemd. Weliswaar is onder f ook nog sprake van “overige kosten”, maar de Raad is, gezien de vermelding onder e en in aanmerking genomen dat er blijkens de overige vermeldingen kennelijk naar is gestreefd om de voor tegemoetkoming in aanmerking komende kosten zoveel mogelijk te specificeren, met de commandant van oordeel dat onder die overige kosten niet alsnog de bemiddelingskosten voor verwerving van een koopwoning zijn te brengen.

6.3. De Raad stelt verder vast dat de Terugwijzer op pagina 4 inderdaad spreekt over de makelaarskosten voor een zoek- of koopopdracht en vervolgens aangeeft: “U kunt als militair dit bedrag (makelaarscourtage) vergoed krijgen”. In hoofdstuk 4 van de Terugwijzer (pagina’s 8 en 9) is echter, onder de titel: “Wat moet u doen”, alleen sprake van (de mogelijkheid van) indiening van een rekest voor vergoeding van de kosten bij het verwerven van een huurwoning. De conclusie kan dan niet anders zijn dan dat de Terugwijzer niet ondubbelzinnig aangeeft dat aanspraak bestaat op vergoeding van makelaarskosten voor aankoop. Appellant had al hierin - daargelaten wat er is van de stelling van de commandant dat aan de Terugwijzer op zichzelf, zoals op pagina 1 daarvan ook met zoveel woorden vermeld, geen rechten kunnen worden ontleend - naar het oordeel van de Raad aanleiding moeten vinden om nadere informatie terzake in te winnen, hetgeen hij, naar ter zitting is bevestigd, niet heeft gedaan. Reeds daarom komt appellant een beroep op het zogenoemde vertrouwensbeginsel niet toe.

6.4. Mede gelet op hetgeen hiervoor onder 6.2. is overwogen, zijn geen bijzondere omstandigheden aangevoerd die de commandant niettemin, met toepassing van artikel 28 van

de VKBM, tot inwilliging van de aanvraag hadden moeten brengen.

7. Op grond van het vorenstaande komt de aangevallen uitspraak voor bevestiging in aanmerking.

8. De Raad acht geen termen aanwezig om toepassing te geven aan artikel 8:75 van de Algemene wet bestuursrecht inzake vergoeding van proceskosten.

III. Beslissing

DE CENTRALE RAAD VAN BEROEP;

RECHT DOENDE:

Bevestigt de aangevallen uitspraak.

NASCHRIFT

1. De voorlichtingsbrochure "Terugwijzer, Terug naar Nederland" vermeldde niet onduidelijk dat in de gevallen waarop de brochure zag, aanspraak bestond op vergoeding van makelaarskosten bij aankoop van een woning. Naar het oordeel van de Raad had appellant hierin aanleiding moeten vinden om nadere informatie in te winnen. Dit had hij niet gedaan. Een beroep op het vertrouwensbeginsel - dat inhoudt dat het bestuur het vertrouwen dat het (zelf) heeft opgewekt, niet mag beschamen - kwam hem derhalve niet toe.

2. Zie voor een geval waarin een beroep op het vertrouwensbeginsel wel opging: Rb Den Haag 15 februari 2000, MRT 2001, p. 17, m.nt. G.L.C. Aan een BBT-er was in de Banenwinkel van Defensie te Arnhem de toezegging gedaan dat hij in diensttijd de opleiding EBAT (eerste bedrijfsautotechnicus) zou kunnen volgen. Later bleek dat het in diensttijd volgen van deze opleiding niet tot de mogelijkheden behoorde. Toen aan de BBT-er vervolgens door een garagebedrijf de functie werd aangeboden van chef werkplaats, met de toezegging dat hij tevens in de gelegenheid zou worden gesteld de opleiding EBAT te volgen, verzocht hij ontheffing van de op hem rustende dienverplichting. Dit verzoek werd afgewezen. Naar het oordeel van de rechtbank had de staatssecretaris, gelet op het vertrouwensbeginsel, niet tot afwijzing van het verzoek mogen besluiten.

3. Zie voor een geval waarin - ondanks de door het bestuur gewekte sterke verwachtingen - een beroep op het vertrouwensbeginsel niet opging: CRvB 29 april 1993, MRT 1994, p. 22, m.nt. G.L.C. Het is denkbaar, aldus de Raad in deze uitspraak, dat een verwachting - hoe gerechtvaardigd op zichzelf ook - wordt doorkruist door nieuwe ontwikkelingen. In een zodanig geval zal een afweging moeten worden gemaakt tussen de verwachting enerzijds en het dienstbelang anderzijds. In de onderhavige zaak kon deze afweging in het nadeel van de militair uitvallen.

4. In de uitspraak waarbij dit naschrift is geschreven, wordt ook artikel 28 VKBM genoemd. Dit artikel bevat een hardheidsclausule. Naar het oordeel van de Raad waren door appellant geen bijzondere omstandigheden aangevoerd die de commandant tot inwilliging van de aanvraag - met toepassing van artikel 28 VKBM - hadden moeten brengen. Zie in dit verband CRvB 25 februari 1999, MRT 2000, p. 100: "Een hardheidsclausule behoeft niet ambtshalve te worden toegepast; het ligt op de weg van betrokkene om bij de aanvraag feiten of omstandigheden te melden die aanleiding zouden kunnen zijn tot gebruikmaking van de clausule. Appellant heeft bij zijn aanvraag (...) geen omstandigheden gemeld die noopten tot het overwegen van de toepassing van de hardheidsclausule (...)."

G.L.C.

Annotatoren:	C.	- Mr Th. J. Clarenbeek
	G.L.C.	- Prof. mr G.L. Coolen
	M.M.D	- Mr M.M. Dolman
	J.R.G.J.	- Mr J.R.G. Jofriet
	N.J.	- Mr N. Jörg
	F.K.O.	- Mr. F.A. Kooloos
	de R.	- Prof. mr Th. A de Roos
	W.J.S.	- Mr W.J. Schmitz
	G.F.W.	- Mr G.F. Walgemoed

Auteursaanwijzingen

Bijdragen voor het Militair Rechtelijk Tijdschrift worden aangeleverd op schrift alsmede zo mogelijk op diskette met gebruikmaking van het WP-programma of Microsoft Word. Auteurs worden verzocht om de volgende richtlijnen in acht te nemen:

- Geén afbreekstreepjes gebruiken.
- Geen tabs, inspringingen of verschillende lettertypes gebruiken.
- Geen hele woorden in kapitalen, zoals NASCHRIFT e.a. gebruiken.
- Zo weinig mogelijk 'opmaken' van de tekst, doch zoveel mogelijk achter elkaar door typen. Slechts bij het begin van een nieuwe alinea 'Enter' gebruiken.

REDACTIECOMMISSIE:

Voorzitter	Mr. <i>A.C. Zuidema</i> , Brigade-generaal b.d. van de Militair Juridische dienst;
Secretaris/penningmeester	Mr. <i>J.E.D. Voetelink</i> , Luitenant-kolonel van de Koninklijke Luchtmacht;
Leden:	
voor de Koninklijke Landmacht:	Mr. drs. <i>M. Nooijen</i> , MPA, Kolonel van de Militair Juridische Dienst;
voor de Koninklijke Luchtmacht:	Mr. <i>P.T. Hebly</i> , Kolonel van de Koninklijke Luchtmacht;
voor de Koninklijke Marine:	Mr. <i>R.R.H. Laurens</i> , Kapitein ter zee;
voor de Koninklijke Marechaussee:	Mr. <i>M.M. Kersbergen</i> , Hoofd Juridische Zaken Staf KMar.
voor de Bestuursstaf:	Mr. <i>J.J. Buirma</i> , Hoofd Afdeling Bestuurs-, Straf- en Tucht recht van de Directie Juridische Zaken, Ministerie van Defensie; Mr. <i>R. in het Veld</i> , Brigade-generaal van de Militair Juridische Dienst, Hoofd Militair Juridische Dienst Krijgsmacht;
Prof. Dr. <i>T.D. Gill</i> ,	Bijzonder hoogleraar in het militaire recht aan de Universiteit van Amsterdam en Universitair hoofddocent bij het Volkenrechtelijk Instituut van de Universiteit Utrecht;
Mr. <i>R. van den Heuvel</i> ,	Vice-president en voorzitter van de Militaire Kamer van het Gerechtshof Arnhem;
Prof. Mr. <i>Th. A. de Roos</i> ,	Advocaat en Procureur, hoogleraar Straf- en Strafprocesrecht aan de Universiteit van Tilburg;
Mr. <i>W.J. Schmitz</i> ,	Hoofd Beleidsondersteuning Bijzondere Regelingen Defensie van ABP;
Mr. <i>G.F. Walgemoed</i> ,	Kolonel b.d. van de Militair Juridische Dienst
Adres van de Redactiecommissie:	NLDA/FMW/Sie recht, t.a.v. Luitenant-kolonel Voetelink, Postbus 90002, 4800 PA Breda

VASTE MEDEWERKERS:

Prof. Mr. *G.L. Coolen*, Schout bij nacht b.d., em. hoogleraar in het militaire recht aan de Universiteit van Amsterdam;
Prof. Dr. *R.A. Lawson*, hoogleraar Rechten van de mens en Integriteit van het individu aan de Universiteit Leiden.
Mr *B.T. van Ginkel*, Senior Researcher Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen ‘Clingendael’.

WIJZE VAN UITGAVE:

Het M.R.T. verschijnt tien keer per jaar.

De prijs per jaargang bedraagt met ingang van 1-1-2008 € 57,50. Men abonneert zich bij abonnementen administratie M.R.T. postbus 45666, 2504 BB Den Haag, tel.: 070-3590713, E-mail: ABO@adrepak.nl. Het abonnement loopt van januari t/m december. Opzeggingen dienen vóór 31 oktober schriftelijk te geschieden bij de abonnementen administratie M.R.T. De prijs van losse afleveringen bedraagt € 7,50. Verzamelbanden zijn verkrijgbaar tegen de prijs van € 27,50-. Auteurs van bijdragen van meer dan één pagina ontvangen een vergoeding van € 35,- p.p., tot een maximum van € 230,- per aflevering, benevens vijf presentexemplaren van de desbetreffende aflevering. Het auteursrecht wordt met de publicatie overgedragen aan de Staat der Nederlanden.

Adreswijzigingen kunt u doorgeven aan abonnementenadministratie M.R.T. postbus 45666, 2504 BB Den Haag. Zij die het M.R.T. van rijkswege verstrekt krijgen, dienen zich voor kennisgeving van adreswijzigingen te wenden tot het hoofd van de sectie juridische zaken van het krijgsmachtdeel waartoe zij behoren.

Dit tijdschrift, sedert mei 1903 verschenen onder de titel “Militaire Jurisprudentie”, wordt sedert juli 1905, met onderbreking van juli 1943 tot januari 1946, uitgegeven onder de titel “Militair Rechtelijk Tijdschrift”